نویسنده: پیتر گولدن، ۲۰۱۸
برگردان: دکتور لعل زاد
لندن، ۲۳ نومبر ۲۰۲۶

داستان‌های پیدایش تورک‌ها[1]

پیشگفتار برگردان

مقالهٔ «داستان‌های پیدایش تورک‌ها» نوشتهٔ پیتر گولدن، پژوهشی در بارهٔ روایت‌ها و افسانه‌هایی است که در منابع تاریخی گوناگون در بارهٔ منشأ و خاستگاه تورک‌ها ثبت شده‌اند. نویسنده در این مقاله مجموعه‌ای از روایت‌های پیدایش را که در تاریخ‌نامه‌های دودمانی چین در دورهٔ تورک‌ها و پس از آن، آثار تاریخی و مجموعه‌های روایی و نیز یک گزارش تبتی حفظ شده‌اند، بررسی می‌کند. تمرکز اصلی مقاله بر گروه اشینا-تورک است؛ گروهی که به خاندان بنیان‌گذار و حاکم خاقانات تورک تبدیل شد. گولدن در آغاز مقاله یادآور می‌شود که اشینا-تورک‌ها خود مجموعه‌ای «ترکیبی» یا آمیخته از مردمانی با وابستگی‌های گوناگون قومی و زبانی بوده‌اند و روایت‌های منشای آنان، در بسیاری موارد، با نقش نیای گرگ پیوند خورده است.

اهمیت مقاله در این است که نویسنده روایت‌های مربوط به منشای تورک‌ها را صرفاً به‌عنوان داستان‌ها و افسانه‌های قومی نقل نمی‌کند، بلکه آن‌ها را در بستر تاریخی و فرهنگی‌شان بررسی و با شواهد موجود در منابع مختلف مقایسه می‌کند. در این میان، روایت‌های مربوط به **آشینا، نیای گرگ، غار، کوه، درخت و دیگر عناصر اسطوره‌ای** جایگاه مهمی دارند. گولدن نشان می‌دهد که این عناصر در روایت‌های گوناگون به شکل‌های متفاوت ظاهر شده‌اند و باید آنها را در ارتباط با ساختارهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جوامعی که این روایت‌ها را پدید آورده یا حفظ کرده‌اند، مطالعه کرد. برای نمونه، در یکی از روایت‌های چینی، تبار تورک‌ها به مادهگرگ پیوند داده می‌شود و در روایت دیگری نیز عناصر مربوط به گرگ و ساختار دهگانهٔ اشینا با یکدیگر ارتباط می‌یابند.

یکی از نکات مهم مقاله این است که **روایت پیدایش را نباید با تاریخ واقعی شکل‌گیری یک جامعه یکی دانست**. موضوع اصلی در این مقاله بررسی داستان‌ها یا روایت‌های مربوط به پیدایش یک قوم است؛ نه ارائهٔ یک نظریهٔ جامع در بارهٔ فرایند تاریخی شکل‌گیری تورک‌ها. با این همه، بررسی انتقادی این روایت‌ها می‌تواند برای شناخت تاریخ شکل‌گیری جوامع ترکی یا ترک‌زبان اهمیت فراوانی داشته

باشد؛ زیرا گولدن نشان می‌دهد که اشینا-تورک‌ها از نظر قومی و زبانی مجموعه‌ای یکدست نبوده‌اند و روایت‌های مربوط به خاستگاه آنان نیز در گذر زمان دگرگون شده‌اند.

از این منظر، ارزش مقاله در کنارهم گذاشتن **روایت‌های اسطوره‌ای و تاریخیِ خاستگاه، شواهد منابع و مسئلهٔ پیچیدهٔ شکل‌گیری جوامع ترکی یا ترک‌زبان** است، بی‌آنکه این داستان‌های پیدایش قومی را به‌سادگی معادل واقعیت تاریخی شکل‌گیری یک قوم یا فرایند قوم‌زایی (ethnogenesis) بدانیم.

چکیده

این مقاله مروری جامع بر اسطوره‌های خاستگاهی دارد که در متون تاریخی و وقایع‌نامه‌های دودمانی چین – مربوط به دوران تورک (۵۵۲ تا حدود ۷۴۴ م) و تاریخ‌نگاری‌های رسمیِ پس از آن (مانند ژوشو، سوئی‌شو، بِی‌شی، جیو تانگ‌شو و شین تانگ‌شو)، کتاب‌های مرجع تاریخی (مانند تونگ‌دیان) و مجموعه‌های تاریخی [مانند یویانگ زازو (و تای‌پینگ گوانگ‌جی) و پژوهش‌ها و ترجمه‌های جدیدِ مربوط به آن‌ها] ثبت شده‌اند. افزون بر این، بحثی پیرامون یک «گزارش» تبتی با منشای اویغوری در باره «مردمان شمالی» نیز گنجانده شده است. تمرکز مقاله بر گروه «آشینا-تورک» است که به خاندان بنیان‌گذار و حاکم خاقانات تورک بدل شدند. شکل‌گیری آشینا-تورک در گستره‌ای جغرافیایی رخ داد که از مناطق مرزی چین در گانسو و سین‌کیانگ تا مغولستان و جنوب سیبری امتداد داشت. به نظر می‌رسد آشینا-تورک‌ها ترکیبی از مردمانی با وابستگی‌های گوناگون قومی-زبانی بوده‌اند. در بیشتر روایت‌های مربوط به خاستگاه آنان، ردپایی از یک نیای گرگی دیده می‌شود.

مقدمه

در اوایل دهه ۵۴۰ م، مردمی با نام «تورک» برای نخستین بار با هدف دستیابی به کالاهای ابریشمی به مرزهای چین آمدند. تای‌زو (۵۳۴-۵۵۶ م) «امپراتور» ژو شمالی که در دوران سلطنت ویندی (۵۳۵-۵۵۱ م)، امپراتور وِی غربی (۱)، قدرت واقعی را در دست داشت، در ۵۴۵ م هیئتی دیپلماتیکی به سرپرستی یک سغدی به نام آن نوئوپانتوئو (نک‌بنده) نزد آنان فرستاد (۲). گزارش مربوط به این هیئت و هم هیئت متقابلی که تورک در ۵۴۶ فرستادند، با داستانی از خاستگاه تورک‌ها آغاز می‌شود. این داستان و چند داستان دیگر در باره خاستگاه آنان در منابع چینی و یک منبع تبتی نقل شده است. این منابع، خاستگاه آشینا-تورک‌ها را در نواحی گوناگونی در شمال مرزهای چین تعیین می‌کنند. آشینا-تورک‌ها چه کسانی بودند و از کجا آمده بودند؟

امپراتوری تورک و گسترش نام قومی تورک (۳)

آشینا (۴) – طایفه حاکم تورک‌ها – اتحادیه‌ای متشکل از ۳۰ قبیله (۵) بود که در کتیبه‌های تورک و اویغور با عنوان «تورک بودون» (Türk boδun) (به معنای «مردم تورک») از آن یاد شده است (۶). آن‌ها در سال ۵۵۲ م، پس از سرنگونی موفقیت‌آمیز فرمانروایان روران/آوار (۷) یک خاقانات (امپراتوری) در مغولستان تأسیس کردند و به‌سرعت در سراسر اوراسیا گسترش یافتند؛ طوری که سرزمین‌هایی از مرزهای منچوری تا استپ‌های پونتیک و شبه‌جزیره کریمه را به اشغال خود درآوردند. این خاقانات، ضمن حفظ وحدتی صوری/اسمی، در بازه زمانی ۵۸۰ تا ۶۱۱ م به دو بخش شرقی و غربی تقسیم شد (۸)؛ هرچند خاندان آشینا حاکمیتی جمعی بر هر دو بخش اعمال می‌کرد، خاقان‌های شاخه شرقی آشینا از جایگاهی اندکی بالاتر برخوردار بودند. شاخه شرقی که گرفتار بلایای طبیعی و شکست‌های نظامی شده بود، در ۶۳۰ تسلیم دودمان تانگ چین شد و خاقان‌های غربی نیز در ۶۵۹/۶۵۷ سر تسلیم فرود آوردند. خاقانات شرقی در ۶۸۲ احیا شد و بار دیگر خاقانات غربی را زیر سلطه خود درآورد. با این حال، اختلافات داخلی ادامه یافت و قلمرو آشینا-تورک شرقی به دست طایفه تابع باسمیل (که آن‌ها نیز توسط حاکمان آشینا رهبری می‌شدند) سقوط کرد؛ اما خودِ باسیل‌ها نیز در پی رشته‌ای پرشتاب از شورش‌ها در سال‌های ۷۴۲-۷۴۳، توسط متحدانشان – یعنی اویغورها و با یاری قبیله‌های قرلوق و اوغوز – سرنگون شدند.

رئیس آخرین حاکم آشینا-تورک شرقی، یعنی اوزمیش خاقان (۹)، به دربار تانگ فرستاده شد. قرلوق‌ها که در ۷۴۵ از متحدان پیشین خود – یعنی خاقان‌های اویغور – گریخته بودند، در ۷۶۶ جایگزین خاقانات غربی شدند که رو به زوال نهاده بود (۱۰). خاقانات اویغور (۷۴۴-۸۴۰) که بخش عمده‌ای از قلمرو کهن تورکان شرقی را در کنترل داشتند، چون پیشینیان خود، مجموعه‌ای از سنگ‌نوشته‌ها را به خط رونی ترکی در فاصله زمانی اواخر دهه ۷۴۰ تا اواخر دهه ۷۵۰ م برپا کردند و خود را به عنوان فرمانروایان جدید – یا احیاگرِ – امپراتوری کوچ‌نشینان-ترک معرفی کردند و مدعیِ جایگاه خاقانی بودند که پیش از دوران آشینا-تورک‌ها وجود داشت. بدین‌سان، آنان تلویحاً گفته‌اند که حکومت‌شان، «احیای امپراتوری» واقعی است (۱۱).

در گزارش‌های چینی، واژه «توجوئه» (Tujue) (۱۲) «تورک‌ها» نه به‌مثابه یک عنوان عام و فراگیر برای تمام گروه‌های ترک‌زبان، بلکه صرفاً برای اشاره به خود «تورک‌ها»ی اصلی به کار می‌رفت (۱۳). در منابع چینی، تنها دو «دولت جانشین» نام قومی «تورک/توجوئه» را حفظ کردند: یکی خزرها (دهه ۶۳۰/۶۵۰-۹۶۵/۹۶۹) در استپ‌های اوراسیای غربی – که خاندان سلطنتی‌شان

احتمالاً از تبار آشینا بود و با عنوان «خزر تورک» (Tujue Kesa یا Tujue Hesa در سالنامه‌های دودمان تانگ) (۱۴) شناخته می‌شدند – و دیگری «شاتوئو تورک» (Shatuo Tujue از سده هفتم تا دهم) (۱۵) که گهگاه در تحولات سیاسی چین نقش ایفا می‌کردند (۱۶). همچنین از «موما توجوئه» (Muma Tujue یا «تورک‌های اسب‌چوبی»، اشاره به بخشی مربوط به قیرغیزها یا گروهی از تورک‌ها که از اسکی استفاده می‌کردند) و «نیوتی توجوئه» (Niuti Tujue یا «تورک‌های سم‌گاوی») نیز یاد شده است (۱۷). به «بای‌فو» (Baifu یا «سپیدپوشان») و «هوانگ تو توجوئه» (Huangtou Tujue یا «زردسران») (۱۸) نیز اشاره شده، اما پیوندهای قومی-قبیله‌ای آن‌ها نامشخص است. در برخی شرایط، واژه «تورک» به عنوانی سیاسی تبدیل شده و مردمانِ زیر حاکمیت آن‌ها را نیز در بر می‌گرفت (۱۹)؛ عنوانی که همه با میل و رغبت آن را نمی‌پذیرفتند. با فروپاشی قدرت سیاسی تورک‌ها، نام‌های کهن دوباره احیا شدند. بعدها، اویغورها در میان دیگران، نام «تورک» را برای اشاره به زبان ادبی مشترک و معیاری ترکی (ترکچه Türkčä) به کار گرفتند. تداوم اشکال خاصی از حکمرانی و نظام القاب در میان مردمان برخاسته از «خاقانات تورک»، ممکن است نشان‌دهنده نوعی آگاهی نسبت به ریشه‌های سیاسی «تورک» باشد. با این حال، به مرور زمان و در اثر مهاجرت از سرزمین‌های اصلی و «مقدس» تورک‌ها در مغولستان و هم تأثیر ادیان جدید (به‌ویژه اسلام)، نظام‌های تبارشناختی تازه‌ای پدیدار گشتند (۲۰). واژه «ترک» به عنوان اصطلاحی عام، به‌گونه گسترده توسط نویسندگان مسلمان، بیزانسی و دیگران برای اشاره به کوچ‌نشینان عمدتاً ترک‌زبانِ اوراسیای مرکزی – که این نویسندگان روزبه‌روز تماس بیشتری با آن‌ها پیدا می‌کردند – به کار گرفته شد (۲۱).

جهان ترک‌زبان پس از فروپاشی تشکیلات سیاسی شیونگ‌نو (در اواسط سده دوم میلادی) نمود بیشتری می‌یابد. اگرچه پیوندهای قومی-زبانی شیونگ‌نوها همچنان نامشخص است، اما روشن است که مردمان ترک‌زبان نیز در زمره رعایای آنان بوده‌اند (۲۲). طوایف و قبایل این جهان کوچ‌نشین – که معمولاً فاقد ساختار دولتی بودند – در جریان تعامل با همسایگان «امپراتوری» خود، به واحدهای سیاسی با کارایی نظامی بالاتری تبدیل شدند (۲۳) که رهبری آن‌ها را یک طایفه یا قبیله حاکم بر عهده داشت. در میان پژوهشگران اختلاف نظر وجود دارد که آیا ساختار سیاسی آن‌ها تک‌کانونی بوده است – و از یک کنفدراسیون بزرگ واحد به نام «اوغور» (ترکی باستان غربی) یا «اوغوز» (ترکی باستان شرقی) سرچشمه گرفته است (۲۴) – یا اینکه ساختاری چندکانونی داشته و دارای خاستگاه‌های متعدد بوده‌اند (۲۵).

داستان‌های خاستگاه تورک

با این مقدمه، اکنون می‌توانیم به گزارش‌های مربوط به گزارش‌های پیدایش تورک‌ها بپردازیم. منابع اندکی از خودِ تورک‌ها در دست است. آن‌ها در دوران نخستین «خاقانات تورک» شروع به ثبت وقایع تاریخی در قالب سنگ‌نوشته‌هایی به زبان سغدی کردند (۲۶) که تنها به‌صورت قطعاتی پراکنده باقی مانده‌اند. نوشته‌هایی به زبان ترکی که به مسائل تاریخی می‌پردازند، در اوایل سده هشتم و همزمان با دومین خاقانات تورک پدیدار شدند. در کتیبه‌های رونیِ کول‌تیگین (E, 1)/بیلگه قاغان (N, 2)، تنها با بیانی کلیشه‌ای و فرمول‌وار در بارهٔ منشای کیهانی و انسانی مواجه می‌شویم:

> آنگاه که آسمان کبود در بالا و زمین قهوه‌ای در پایین آفریده شدند، میان آن دو، آدمیان پدید آمدند و نیاکان من، بومین قاغان و ایشتمی/ایستمی قاغان، بر تخت فرمانروایی بر آدمیان نشستند، قلمرو و قوانین تورک را سامان بخشیدند (۲۷).

روایت‌های مربوط به خاستگاه تورک‌ها – که می‌توان آن‌ها را به «داستان گرگ ۱»، «داستان گرگ ۲» (۲۸)، «داستان شمو/ژاما» و یک «روایت تاریخی» تقسیم کرد – در تاریخ‌نگاری‌های دودمانی چین و مجموعه‌های تاریخیِ مبتنی بر (یا برگرفته از) همان منابع ثبت شده و در مجموعه‌های متأخرترِ داستان‌های تاریخی نیز تکرار شده‌اند (۲۹). افزون بر این، «داستان سگ» نیز در روایتی تبتی-اویغوری گزارش شده است (۳۰).

داستان گرگ – ۱

قدیمی‌ترین نسخهٔ داستان گرگ ۱ در کتاب «ژوشو» (۳۱) ثبت شده است؛ در دوره‌ای که چین ارتباطی مستقیم و مکرر با تورک‌ها داشته است (۳۲). این روایت تا حد زیادی با گزارش موجود در «بِی‌شی» – که حاوی توضیحات تکمیلی است – یکسان است. چنین استدلال شده که بخش مربوط به تورک‌ها در «ژو-شو» مفقود شده و گزارش «بِی‌شی» جایگزین آن گردیده و احتمالاً هر دو متن از آثار پیشینِ (و اکنون مفقودشده) بهره برده‌اند. هیچ‌یک روایت اصلی نیست (۳۳). کتاب «سوئی‌شو» که تقریباً همزمان با «ژوشو» تدوین شده، نسخه‌ای تقریباً یکسان دارد که از همان «ژوشو» یا از منبع (یا منابع) اصلی سرچشمه گرفته است (۳۴). نسخه‌های متأخرتر در کتاب «تونگ‌دیان» یافت می‌شوند و در کتاب «سه‌فویوان‌گوئی» به‌شدت خلاصه شده‌اند (۳۵) و باز هم همه متکی بر همان منبع (یا منابع)

هستند. «داستان خاستگاه» – با وجود تفاوت‌های جزئی در منابع یادشده – باید به مثابه روایتی واحد خوانده شود که نویسندگان، عناصری را به آن افزوده یا از آن کاسته‌اند:

نیاکان تورک‌ها در کرانهٔ راست دریای/بحیره غربی می‌زیستند (۳۶). تورک‌ها قبیله‌ای جداگانه از شیونگ‌نو هستند. نام خانوادگی آنان آشینا است. آن‌ها قبیله‌ای مستقل از شیونگ‌نو تشکیل دادند، اما بعدها مورد حملهٔ حکومت/ایالت همسایه قرار گرفتند (۳۶) و همه، جز پسری ده‌ساله، کشته شدند. چون سربازان دشمن دیدند که او بسیار خردسال است، دلشان نشد که او را بکشند؛ از این‌رو پاهایش را قطع کردند و او را در مردابی پوشیده از علف پرتاب کردند. در آنجا ماده‌گرگی بود که به آن پسرک گوشت می‌داد. پسر بزرگ شد، با آن ماده‌گرگ آمیزش کرد و ماده‌گرگ باردار شد. هنگامی که پادشاهِ حکومت همسایه دریافت که آن جوان هنوز زنده است، بار دیگر کسانی را برای کشتن او فرستاد. وقتی آن‌ها ماده‌گرگی را در کنار جوان دیدند، خواستند او را نیز بکشند. ماده‌گرگ به کوهی در شمال، در قلمرو گائوچانگ (تورفان) گریخت (۳۸). در آن کوه غاری وجود داشت که در درونش دشت وسیعی با علف‌های فراوان قرار داشت؛ دشتی که صدها «لی» امتداد داشت و از هر سو با کوه‌ها محصور شده بود. ماده‌گرگ در کوه‌ها پنهان شد و در آنجا ده پسر به دنیا آورد. وقتی پسران بزرگ شدند، از غار بیرون آمدند و با زنانی از بیرون ازدواج کردند. آن‌ها فرزندان بسیاری به دنیا آوردند. هر یک از این نوادگان نامی خانوادگی برگزیدند و یکی از آن‌ها نام آشینا را اختیار کرد (۳۹). شمار فرزندان و نوادگان‌شان افزایش یافت تا آنجا که به صدها خانواده رسید. پس از گذشت چند نسل (۴۰)، آن‌ها تابع قوم رورو (۴۱) شدند. در دوران یابغوی بزرگ (۴۲)، خاندان‌های آنان قدرت بیشتری یافتند. آن‌ها در دامنه‌های جنوبی جین‌شان (کوه‌های آلتای) (۴۳) ساکن شدند و برای رورو‌ها به کار آهنگری پرداختند. از آنجا که کوه جین‌شان ظاهری شبیه به کلاه ایمنی (به چینی: «دومو») داشت و آن‌ها کلاه ایمنی را «توجوئه» می‌نامیدند، خود را «توجوئه» نامیدند (۴۴).

کتاب «ژوشو» پس از بحث در باره آداب و رسوم اعطای مقام و عناوین و مناصب حکومتی تورک، می‌افزاید که تورک‌ها:

بر فراز پرچم‌های خود سرِ گرگی زرین قرار می‌دادند. همچنین، گارد امپراتوری حاکم (۴۵) «فولی» نامیده می‌شد، واژه‌ای که در ترجمه چینی به معنای «گرگ» است. تورک‌ها از نسل یک ماده‌گرگ هستند و نمی‌خواهند خاستگاه خود را فراموش کنند (۴۶).

پس از داستان گرگ ۱، داستان دیگری در منابعی چون «ژو شو»، «بِی‌شی»، «تونگ‌دیان» و «سه‌فو یوان‌گوئی» آمده است (۴۷).

داستان گرگ ــ ۲

روایات دیگر حاکی از آن است که نیاکان «توژوئه» از سرزمین «سوئو» (۴۸) برخاسته‌اند که در شمال قلمرو «شیونگ‌نو» واقع بود:

رئیس قبیله آبانگ‌بو بود (۴۹) که هفده (در «بِی‌شی»: هفتاد) برادر داشت (۵۰). یکی از آن‌ها یی‌ژی نیشیدو نام داشت (۵۱) که از یک ماده‌گرگ زاده شده بود. آبانگ‌بو و برادرانش کودن و کم‌هوش بودند و از این رو، سرانجام سرزمین‌شان مورد حمله قرار گرفت و (توسط دیگران) نابود شد. با این حال، (یی‌ژی) نیشیدو از نیرویی ماورالطبیعه برخوردار بود و به همین سبب می‌توانست باد و باران پدید آورد (۵۲). او با دو زن ازدواج کرد: یکی دختر خدای-تابستان و دیگری دختر خدای-زمستان (۵۳). یکی از آن دو زن، چهار پسر به دنیا آورد. یکی از پسران خود را به قویی سفید تبدیل کرد (۵۴). پسر دیگر حکومتی را میان رودهای آفو (۵۵) و جیان (۵۶) بنیان نهاد. نام این حکومت کی‌گو بود (۵۷). پسر سوم بر کرانه رود چوژی فرمان راند (۵۸). برادر چهارم در کوه جیان‌سی چوژی‌شی می‌زیست (۵۹)؛ او بزرگ‌ترینِ آن چهار پسر بود. در این کوه، شاخه‌های دیگری از قبیله آبانگ‌بو نیز سکونت داشتند. آنجا اغلب بسیار سرد [و مرطوب] بود و پسر ارشد برایشان آتش فراهم می‌کرد تا بتوانند خود را گرم نگه دارند و زنده بمانند. بدین ترتیب، آن‌ها نجات یافتند و پسر ارشد را به عنوان رئیس خود برگزیدند و نام توجوئه را بر او نهادند. او نیدولیوشاد بود (۶۰). او ده همسر داشت که پسران هر یک از آن‌ها، نام قبیله‌ی مادرشان را به عنوان نام خانوادگی خود برگزیدند (۶۱). آشینا پسر همسر صیغه‌ای (یا کوچک‌ترین همسر) او بود. پس از مرگ نیدولیو، آن‌ها خواستند یکی از پسران آن ده مادر را به جانشینی او انتخاب کنند. آن‌ها زیر درختی بزرگ گرد آمدند و توافق کردند کسی که بتواند بالاترین پرش را به سمت درخت انجام دهد، به عنوان رهبرشان انتخاب شود (۶۲). پسر آشینا، کوچک‌ترین پسر بود، اما بلندتر از همه پرید. بدین‌سان، دیگر پسران او را به عنوان رئیس (سرور/ارباب) خود برگزیدند. نام او آکسیان شاد بود (۶۳).

این روایت با روایت دیگر (در کتاب «ژو شو») تفاوت دارد، اما هر دو در این نکته هم‌نظرند که نسل توجوئه به یک ماده‌گرگ بازمی‌گردد. نوه‌ی آکسیان شاد، تومین بود (یعنی همان بومین، نخستین خاقان تورک‌ها). (در کتاب «شین تانگ شو آمده است: جدِ تورک‌های غربی، تووو بود (۶۵) که نوه‌ی نیدولو محسوب می‌شد. به او لقب یابغوی بزرگ داده بودند. تومین [بومین] پسر ارشد تووو و نوه‌ی نیدولو بود) (۶۶). وقتی قبیله‌ی تومین تا حدی قدرت گرفت، آن‌ها برای تجارت پارچه‌های ابریشمی به نواحی مرزی آمدند.

گزارش تاریخی

«گزارش تاریخی» در کتاب «سوئی‌شو»، پیش از «داستان گرگ ۱» آمده است. این مطلب در منابع «بِی‌شی»، «تونگ‌دیان»، «سه‌فویوان‌گوئی» (۶۷) و «زی‌ژی تونگ‌جیان» تکرار شده است (۶۸).

> نیاکان توجوئه از مردم آمیخته هو (۶۹) اهل پینگ‌لیانگ بودند (۷۰) و نام خانوادگی‌شان آشینا بود. وقتی امپراتور تای‌وو (سلطنت: ۴۲۴–۴۵۲) از دودمان وی شمالی (یا وی متأخر)، موجیان (۷۱) – حاکم دولت لیانگ شمالی (۳۹۷-۴۳۹) از مردم شیونگ‌نو در دالان گانسو که زیر رهبری طایفه جوقو (۷۲) اداره می‌شد – را درهم‌شکست، خاندان آشینا به همراه ۵۰۰ خانوار نزد رورو فرار کردند (۷۳). آن‌ها نسل‌ها در کوه‌های جین‌شان (آلتای) ساکن بودند و به ساخت ابزار آهنی اشتغال داشتند (۷۴). از آنجا که (۷۵) کوه جین‌شان ظاهری شبیه «کلاه ایمنی» داشت و مردم کلاه ایمنی را «توجوئه» می‌گفتند، آن‌ها نیز همین نام را برای خود برگزیدند. بر اساس روایتی دیگر، نیاکان آنان در سرزمینی فراتر از دریای غربی فرمانروایی می‌کردند...

این متن، مرحله‌ای پایانی از دوران پیشاتاریخیِ خاندان آشینا را خلاصه می‌کند. پس از سقوط دودمان هان در ۲۲۰ م، قبایل شیونگ‌نو، شیان‌بی و دیگران به شمال چین سرازیر شدند و حکومت‌های کوتاه‌مدتی (موسوم به «شانزده پادشاهی»، ۳۰۴-۴۲۹) را بوجود آوردند. نیاکان آشینا – که گروهی از «شیونگ‌نو» بودند – پس از سال ۲۶۵ به گانسو آمدند. آنان در آنجا با عناصر محلی درآمیختند و به «هوهای آمیخته» پینگ‌لیانگ – یعنی همان آشینا-تورک‌های بعدی – تبدل شدند. خاندان آشینا به همراه شاهزادگان لیانگ شمالی، یعنی ووهوئی (درگذشت: ۴۴۴) و آن‌ژو (درگذشت: ۴۶۰) (۷۷)، به گائوجانگ گریختند که در سال ۴۶۰ زیر سلطه روران قرار گرفت. متعاقباً، آشینا در کوه‌های آلتای

اسکان مجدد یافتند؛ این رویداد در حدود ۴۳۹ و قطعاً پیش از ۴۸۷ یا ۴۹۲ – که تاریخ‌های پیشنهادی دیگری هستند – رخ داده است (۷۸).

موتیف (نماد) گرگ

در کتیبه‌های اورخون، خاقان‌های آشینا-تورک‌ها بارها بر مشروعیت آسمانی خود برای فرمانروایی تأکید ورزیده و خطاب‌شان به مردمان هستهٔ مرکزی و اقوامِ زیرسلطه‌ای بوده که اغلب سرکش بوده و به‌تازگی مطیع شده بوده‌اند. داستان یک گرگ مادینه مقدس و نیاکانی، در میان بسیاری از مردمان زیرسلطه در نواحی شمالی، طنینی ایدئولوژیک-معنوی داشت (۷۹). در این داستان، اشاراتی به پیوندهای شمن‌گونه با جهان ارواح نهفته بود؛ پیوندهایی که نمونه بارز آن، آیین تشریفاتی خفه‌سازی آیینی و تشریفاتی خاقان در مراسم انتصابش بود؛ آیینی که او را با عالم ماورالطبیعه مرتبط می‌ساخت و امکان پیش‌بینی دوران حکمرانی‌اش را برای او فراهم می‌کرد (۸۰). داستان‌های گرگ ۱ و ۲ فراتر از موضوع تبار گرگی، مضمون بسیار مهم دیگری نیز دارند: اینکه آشینا یکی از ده خواهر و برادر بوده است. در واقعیت، خاندان آشینا، طایفه پیشرو در میان ده طایفه (یا قبیله) و هسته مرکزی اتحادیه تورک‌ها بوده است (۸۱). نظام اعشاری/ده‌دهی در تنظیم یا سازمان‌دهی اجتماعی-نظامی که در اوراسیا بسیار شناخته‌شده بود، احتمالاً در ساختار پیشا-دولتی آشینا-تورک نیز وجود داشته است (۸۲). نمود عینی و مادی این نماد گرگ را می‌توان در نقش‌برجسته ستون سنگی بوگوت مشاهده کرد که در آن کودکی در زیر شکم یک گرگ به تصویر کشیده شده است (۸۳).

مردمان ووسون و اویغورها نیز به اشکال گوناگون از نماد گرگ در روایات خود بهره می‌بردند. ووسون (۸۴) (که از سده دوم پیش از میلاد تا اوایل سده ششم میلادی حضور داشتند) نخستین بار به عنوان همسایگان یوئه‌ژی (۸۵) در منطقه قیلیان-دونهوانگ و غرب قلمرو شیونگ‌نو شناخته شدند. هر دو گروه در سده دوم پیش از میلاد توسط شیونگ‌نوها به سمت غرب رانده شدند. در مورد وابستگی‌های قومی-زبانی آن‌ها که احتمالاً هندواروپایی (و شاید هند و ایرانی یا تخاری) بوده است، همچنان اختلاف نظر وجود دارد (۸۶). ووسون نیز داستانی دارد که طبق آن «کونمو/کونمی» (۸۷) – وارث یتیمِ رهبر قبیله‌ایِ مغلوب‌شان، نان‌دومی (۸۸) (که از شیونگ‌نوها شکست خورده بود) – در دشت‌ها توسط یک ماده‌گرگ (یا گرگ‌ها) و کلاغ‌ها پرورش می‌یابد (۸۹). شباهت‌های موجود میان داستان‌های گرگ در فرهنگ ووسون و تورک، و هم احتمال وجود پیوندی میان نام آشینا و آشوین، فرضیه وجود رابطه‌ای میان این دو گروه را مطرح کرده است (۹۰) – هرچند این موضوع قطعیت چندانی ندارد. نکته جالب توجه اینکه در داستان آشینا، تبار گرگی از طریق مادر منتقل می‌شود. در مقابل، اتحادیه گائوچه

(دینگ‌لینگ/دیلی/تیله) (۹۱) – که بعدها زیر رهبری اویغورها قرار گرفت – مدعی داشتن نیایی نرینه از گرگ بودند. در متون «وِی‌شو» و «بِی‌شو»، آن‌ها حاصل پیوند میان دخترِ «چانیو»ی (حاکم) شیونگ‌نو و یک گرگ معرفی شده‌اند (۹۲). اویغورها نیز، مانند تورک‌ها، پرچم‌هایی با نشان سر گرگ داشتند (۹۳). با این حال، اویغورها (و اتحادیه تیله) متمایز از آشینا-تورک‌ها تصویر شده‌اند، هرچند هر دو گروه پیوندهایی با «شیونگ‌نو» داشتند. خصومت میان آشینا، تورک و اویغور، به پیش از ظهور دولت تورک برمی‌گردد (۹۴).

گرگ یک مضمون/نماد کهن و گسترده در سراسر اوراسیا، از روم تا آسیای درونی است (۹۵). اینکه این باور از طریق مردمان همسایه یعنی «سکاییان» (۹۶) به آشیناها رسیده یا بخشی از میراث احتمالی و کهن ایرانی بوده، همچنان پرسشی بی‌پاسخ است. نماد «مردان-گرگ» در آیین‌های جنگاوری و روایت‌های بنیادینِ شماری از دولت‌های دارای خاستگاه هندواروپایی، نقشی برجسته دارند (۹۷). در میان تورک‌ها (و بعدها مغولان چنگیزی)، گرگ به عنوان یک نیا پرستش می‌شد، حال آنکه در دیگر روایت‌های مربوط به گرگ (مانند روایت‌های رومی و ساسانی)، گرگ نقش «دایه‌ای با هدایت الهی» را ایفا می‌کند (۹۸).

نماد یا نقش‌مایه‌های گرگ و غار، فارغ از خاستگاه‌شان، نقش مهمی در حیات نمادین تورک‌ها ایفا کرده است (۹۹). «غارهای مقدس» وسیله‌ای برای ورود به «جهان زیرین» بودند؛ جهانی که شباهت بسیاری به همان دنیای پیش‌گفته داشت. این مفاهیم در شمن‌باوری سیبری به‌خوبی شناخته‌شده بودند (۱۰۰).

در داستانی که در منابع «تای‌پینگ گوانگ‌جی» (۱۰۱) و «شین تانگ‌شو» آمده، به مردی با سرِ گرگ اشاره شده است که در هیئت «مهمانی» (یا گدایی دوره‌گرد) ظاهر می‌شود و در پیِ رهبر اتحادیه «شوئه‌ین‌توئو» است (۱۰۲) (اتحادیه‌ای که پس از سقوط [۶۳۰ م] نخستین خاقانات ترک در شرق، برای مدتی کوتاه به قدرت رسید). میزبانِ شوئه‌ین‌توئویی به این مهمانِ گرگ‌سر غذا می‌دهد و او سپس آنجا را ترک می‌کند. افراد شوئه‌ین‌توئو این موجود عجیب را تا منطقه اوتوکین تعقیب می‌کنند. در آنجا، با دیدن دو مرد که می‌گویند: «ما موجوداتی فراطبیعی هستیم»، وحشت‌زده می‌شوند. آن‌ها می‌گویند: «شوئه‌ین‌توئو نابود خواهد شد. ما آمده‌ایم تا سرِ رهبرتان را با خود ببریم» (۱۰۳).

گردیزی در بخشی از اثر خود که به مردمان ترکی اختصاص دارد، داستانی را نقل می‌کند که در آن، «کم‌پشتی» موی صورت ترک‌ها و «خوی سگ‌مانند» آنان به شیر گرگ (به‌همراه تخم/خایه مورچه)

نسبت داده شده است؛ خوراکی که هنگام بیماریِ کودکی به یافث – جد ترک‌ها – داده شده بود (۱۰۴). اشاره به شیر گرگ، احتمالاً بازتابی از داستان آشینا است. ابوریحان بیرونی (۹۷۳-۱۰۴۸) در توضیحات خود پیرامون خاستگاه دودمان ترک‌شاهی کابل، ذکر می‌کند که آنان از نسل ترکان بوده و نخستین پادشاهشان «بورها تیگین» (یا باراها تیگین) نام داشته است؛ کسی که وارد غاری در کابل می‌شود و چند روز بعد، فردی با پوشش ترکی «گویی از شکم مادر زاده شده باشد» از آن بیرون می‌آید. او با عنوان «شاه کابل» برگزیده می‌شود. کلیاشتورنی نام باراها را با واژه ترک مرتبط دانسته است. «براق»، «سگی با موهای بلند» است (۱۰۵) که شاید نامی ممنوعه برای جد گرگ بوده و در افسانه آشینا اهمیت غاری داشته است (۱۰۶).

گرگ به عنوان نمادی قدرتمند در باورهای مذهبی قپچاق‌ها (۱۰۷)، قبل از گرویدن آنها به اسلام در دوران چنگیزیان، وجود داشته است. آثاری از آن در میان قراچای-بالقارهای قفقاز شمالی باقی مانده است (۱۰۸). در زبان‌های ترکی جنوب‌غربی/اوغوز، «بوری» مرتباً با اوسم «قورت/کورت»، «گورد» آذری و «گورت» ترکمنی جایگزین می‌شود، واژه‌ای که در اصل (و هنوز) در سایر زبان‌های ترکی (از جمله اوغوز) به معنای «کرم/خزنده» است (۱۰۹). واژه «بوری» احتمالاً در میان اوغوزها تابو (ممنوعیت) شده بود، زیرا نماد یک توتم یا نیای مقدس و دارای نیروی جادویی محسوب می‌شد (۱۱۰)؛ اما، کاربرد آن در سایر زبان‌های ترکی دستخوش تغییر نشد. هنوز توضیح قانع‌کننده‌ای برای این مسئله وجود ندارد. نکته جالب توجه اینکه در نسخه‌ای از «اوغوزنامه» که به خط اویغوری و به زبانی ترکی (آمیخته‌ای از گویش‌های اوغوزی-قرلوقی کهن) در حدود سده چهاردهم میلادی نگارش یافته است (۱۱۱)، اوغوزخان – بنیان‌گذار افسانه‌ایِ جوامع اوغوز که نام‌گذاری سایر مردمان ترک نیز به او نسبت داده می‌شود – اعلام کرد که «کوک‌بوری» (گرگ کبود/آبی) شعار جنگی (اُران) مردم او خواهد بود (۱۱۲).

داستان شِمو (ژاما) و آهو/گوزن

داستان «شِمو» (ژاما) در منابعی چون «یو-یانگ زازو» و «تای‌پینگ گوانگ‌جی» ثبت شده است (۱۱۳).

نیای قوم توجوئه فردی به نام شِمو (۱۱۴) بود که خدای دریای شار (۱۱۵) محسوب می‌شد. این دریا در غربِ غارِ قبیله آشیده (۱۱۶) قرار داشت. شِمو از نیرویی الهی برخوردار بود. هر روز هنگام غروب، دخترِ خدای دریا بر آهویی سفید سوار می‌شد و با شِمو دیدار می‌کرد

(۱۱۷). او همراهی شِمو به درون دریا می‌رفت و روز بعد، پس از بیرون آمدن از آب، او را بدرقه می‌کرد. این روال سال‌ها ادامه یافت. بعدها، هنگامی که زمانِ یک شکار بزرگ فرا رسید، دخترِ خدای دریا نیمه‌شب به شِمو گفت: «فردا که برای شکار می‌روی، آهو/گوزنی سفید با شاخ‌های زرین از غاری که نیاکانت در آن زاده شده‌اند بیرون می‌آید و سعی می‌کند از آنجا بگریزد. اگر تیری به سوی او پرتاب کنی و به هدف بزنی، می‌توانی رابطه نزدیکت را با من حفظ کنی؛ اما اگر تیر بیندازی و به هدف نخورد، برای همیشه از هم جدا خواهیم شد». روز بعد، هنگامی که او غارِ زادگاه نیاکانش را محاصره کرد، آن گوزن سفید با شاخ‌های زرین در دهانه غار پدیدار شد. شِمو همراهان خود را به چپ و راست فرستاد تا [منطقه را] محاصره کنند؛ هنگامی که گوزن سفید قصد داشت بیرون بجهد، یکی از افرادش آن را [با تیر] هدف قرار داد. شِمو به‌شدت خشمگین شد و شخصاً آئر (۱۱۸) – رهبر [آن گروه] – را کشت و سوگند یاد کرد: «از این پس باید برای آسمان/یزدان قربانی انسانی تقدیم کنیم». بخش عمدهٔ قربانی‌ها از قبیلهٔ آئر تأمین می‌شد؛ از آن پس، آنان پسران و نوادگان این قبیله را می‌کشتند و برای آسمان قربانی می‌کردند. تا امروز نیز تورک‌ها (توجوئه) طبق همین سنت، برای پرچم خاص، قربانی انسانی تقدیم می‌کنند و آن گروه از همین پرچم استفاده می‌کنند. پس از کشتن آئر، هنگامی که شامگاه فرارسید، دختر خدای دریا نزد شِمو بازگشت؛ اما دختر خدای دریا شِمو را پس زد و گفت: «تو با دستان خود کسی را کشته‌ای و بوی خون ناپاک می‌دهی؛ ما دیگر آیندهٔ مشترکی با هم نداریم» و بدین ترتیب به رابطهٔ خود پایان داد.

افسانهٔ سگ تبتی

نسخه خطی «پلیو تبتی ۱۲۸۳» حاوی گزارشی از مأموریت پنج فرستادهٔ اویغور به جهان ترک‌زبان آسیای درونی است (۱۱۹). این سند دربردارندهٔ روایتی از یک افسانه است که به نظر می‌رسد با داستان گرگ نقاط اشتراکی داشته باشد. این گزارش با قطعاتی از افسانه‌ای دیگر در بارهٔ «ترک‌های وحشی» ناتمام می‌ماند؛ افسانه‌ای که برای قابل فهم‌بودن، بیش از حد ناقص است. این «گزارش» توسط شماری از پژوهشگران مورد بحث قرار گرفته و همچنان مسائل بسیاری را مطرح می‌کند (۱۲۰):

در شمالِ این مناطق، آن‌سوی رشته‌کوهِ عظیمِ بیابانِ شنی، دو قبیله متعلق به پادشاه آسمان (۱۲۱) وجود دارند. در دورانی که فرمانروایی ژا-ما-خاقان، پادشاه «بوگ چور» (۱۲۲)، در صلح و آرامش بود، هنگامی که او سپاه را به این سو هدایت کرد، ارتش قادر به عبور نبود و دو مرد سرگردان شدند. آن‌ها رد پای یک شتر ماده را دنبال کردند که به سمت آب زلال و

در نزدیکی گله‌ای از شترهای ماده می‌رفت؛ در آنجا به زنی پاک‌دامن برخوردند. آن زن به زبان ترکی سخن گفت و آن‌ها را به سوی پناهگاهی راهنمایی کرد. دسته‌ای از سگ‌ها (۱۲۳) که در پی شکار بودند بازگشتند؛ آن‌ها با حس بویایی خود متوجه حضور این افراد شدند و آن افراد در برابر سگ‌ها سر به سجده نهادند. سپس سگ‌ها هرآنچه برای عبور از بیابان شنی نیاز بود – از جمله آب و آذوقه – را بر پشت ده شتر ماده بار کردند و پس از بدرقه، آن افراد به سرزمین ترک‌ها بازگشتند. نخستین سگ از آسمان فرود آمد. او به دو موجود تقسیم شد: یک سگ سرخ و یک سگ سیاه. آن‌ها مادەگرگی یافتند و با او جفت‌گیری کردند، اما آن مادەگرگ برای فرزندآوری مناسب نبود. سپس دختری را از میان خانواده‌ای ترکی ربودند و با او هم‌بستر شدند. فرزندان پسر به شکل سگ متولد شدند، اما دختران به صورت انسان و در هیئت زنانی پاک‌دامن (یعنی زنان اصیل) پا به عرصه وجود گذاشتند. قبیله سگ سرخ گی-زیر-گو-شو (۱۲۴) نامیده می‌شود و قبیله سگ سیاه گا-را-گو-شو (۱۲۵) نام دارد؛ سگ‌ها و زنان به زبان ترکی سخن می‌گویند. زنان مسئولیت گردآوری و استفاده از دارایی‌ها و مواد غذایی – چون دام‌ها – را بر عهده دارند. فراتر از این، هیچ‌کس نشنیده است که مردانی در میان آن‌ها وجود داشته باشد.

نتیجه‌گیری

در داستان‌های خاستگاه، هیچ اشاره مستقیمی به آشینا-تورک‌ها به عنوان مردمی لزوماً کوچ‌نشین وجود ندارد. اشاره به اجزای «هو» و اجداد شیونگنو، تفاسیر متعددی را در بر می‌گیرد. «هو»، در این زمان، نه تنها به «کوچ‌نشینان استپ شمالی» اشاره داشت، بلکه شامل گروه‌های دیگری، به ویژه ایرانیان آسیای مرکزی، به ویژه مهاجران بازرگان ایرانی-سغدی نیز می‌شد. شیونگنو، در حالی که عمدتاً کوچ‌نشینان دامدار بودند، «کشاورزی در مقیاس کوچک» را نیز انجام می‌دادند و جمعیت‌های کشاورزی زیر سلطه را کنترل می‌کردند (۱۲۶). «کوچ‌نشینان» در اوراسیای مرکزی و شرق میانه اغلب در طیف متغیر حرکت می‌کردند، طیفی که از «کوچ‌نشین خالص» (که نسبتاً نادر است) تا کشاورز ساکن/یکجانشین با فعالیت‌های دامداری قابل توجه را دربر می‌گیرد. استراتژی‌های اقتصادی انعطاف‌پذیر بودند (۱۲۷). فرهنگ تورک‌های اواخر دوران امپراتوری «پیچیده» بود، اما دامداری غالب بود (۱۲۸).

مضامین «حصار و ظهور»، که در روایت‌های خاستگاهی آمده‌اند، بخشی از یک شبکه پیچیده از مضامین بودند که در آن «یک کوه، یک درخت، یک غار، آب و یک روح زنانه» همه به طور برجسته‌ای نقش دارند (۱۲۹). مضمون غار یا غار اجدادی در افسانه‌ها و روایت‌های تاریخی دیده

می‌شود (۱۳۰). باید تأکید کرد که داستان‌های گرگ ماده بر آشینا تمرکز دارند، نه بر سایر مردمان ترک‌زبان که روایت‌های خاستگاهی خود را دارند (درنده و غیردرنده)، در حالی که آشیده/آشتاق به طور غیرمستقیم در داستان سگ تبتی ظاهر می‌شوند. طوری که سینور اشاره کرد، این داستان‌ها به وضوح سنت‌های مختلفی را نشان می‌دهند، البته با نقاط اشتراک بیشتری نسبت به آنچه او پذیرفته است. با این حال، می‌توان با نتیجه‌گیری او در مورد «ماهیت قومی ترکیبی تورک‌ها»، که شامل عناصر غیرتورک‌زبان نیز می‌شد، موافقت کرد (۱۳۱). سینور استدلال می‌کند که گرایش تورک‌ها به سمت شرق (که ویژگی معمول مردمان ترک‌زبان نیست) و هم نظام عددی خاص آن‌ها، بر خاستگاه غیرترک‌زبانی آنان تأکید بیشتری دارد (۱۳۲). برخی آزمایش‌های دی‌ان‌ای به پیوندهای ایرانی خاندان‌های آشینا و آشیده اشاره دارند (۱۳۳) و بیش‌ازپیش روشن می‌سازند که ترک‌ها در مجموع «از جمعیت‌هایی ناهمگون و از نظر جسمانی متفاوت تشکیل شده بودند» (۱۳۴). از نگاه جغرافیایی، این گزارش‌ها شامل مناطقی چون مغولستان درونی، گانسو، سین‌کیانگ، حوزه رود ینی‌سئی و آلتای می‌شود؛ مناطقی که زیستگاه جمعیت‌های ترک‌زبان، هندواروپایی‌زبان (ایرانی [سکایی] و تخاری)، ینی‌سئی‌زبان، اورالی‌زبان و دیگر گروه‌ها بوده است. عناصر ووسون نیز – چون بیشتر تشکیلات سیاسیِ استپ‌نشین که ترکیب قومی-زبانی مخلوط داشتند – ممکن است نقشی به عنوان لایه زیرین (بستر اولیه) ایفا کرده باشند.

تاریخ مردمان ترک‌زبان و زبان‌های آنان با سیالیت و مهاجرت‌ها عجین بوده است. زبان‌ها اغلب توسط گروه‌هایی گسترش می‌یابند که خود خاستگاهی ترکیبی دارند، اما نام قومی و زبانِ یکی از اجزای تشکیل‌دهنده خود را برگزیده‌اند (۱۳۵). زبان ترکی که از دوران تورک، زبان امپراتوری محسوب می‌شد، چنان در سراسر اوراسیا و خاورمیانه گسترش یافت که در حین پیشروی، عناصر جدیدی را در خود جذب کرد.

در نتیجه‌ی این تحرک و جابه‌جایی، فرآیندهای شکل‌گیری قومی (اتنوژنیتیک) پویا بوده و در قلمروهای متعددی به وقوع پیوسته‌اند (۱۳۶). تلاش‌ها برای یافتن خاستگاه اولیه (Urheimat) ترکی/ترک‌زبان، گستره‌ای وسیع از اوراسیا را در بر گرفته است که از منطقه استپی شمال دریای خزر تا جنوب سیبری و مغولستان امتداد دارد؛ مناطقی که در آن‌ها تماس و تعامل با زبان‌های هندواروپایی، اورالی، ینی‌سئی (۱۳۷) یا سایر زبان‌های دیرین‌سیبری وجود داشته است. از آنجا که چون سایر زبان‌های «آلتایی» یا «فرا-اوراسیایی» (صرف‌نظر از ماهیت نهایی پیوندشان، اعم از خویشاوندی ژنتیکی، آمیختگی یا عدم ارتباط کامل) در منطقه منچوری (۱۳۸) مستقر بوده‌اند، می‌توان «خاستگاه نخستین» مردم ترک‌زبان – که نقطه اوج شکل‌گیری قومی و زبانی آنان محسوب می‌شود – را در مرز غربی آن منطقه، یعنی

در مغولستان، جنوب سیبری (۱۳۹) و به احتمال زیاد در ناحیه پیچیده و متنوعِ قومی-زبانیِ سایان-آلتای و شینگ‌آن تعیین کرد (۱۴۰). استدلال برای چنین مکانی با شواهد واژگانیِ مربوط به محیط طبیعی، پوشش گیاهی و جانوری در زبان‌های ترکی تقویت می‌شود (۱۴۱). به نظر می‌رسد داستان‌های مربوط به خاستگاه تورک، آن‌ها را در مراحل گوناگون در محدوده خاستگاه احتمالی نخستین و هم در نواحی گانسو و سین‌کیانگ جای می‌دهند.

نام‌های اشخاص که در روایات مربوط به شکل‌گیری قومی ذکر شده‌اند، با تکیه بر ریشه‌شناسی ترک‌زبانی قابل تبیین نیستند. اگرچه ریشه‌شناسی‌هایی بر مبنای زبان‌های ینی‌سئی، دیرین‌سیبریایی و ایرانی پیشنهاد شده است، اما این فرضیات نیازمند تأییدهای بیشتر هستند. کتیبه‌های تورک باستان حاوی واژگانی با منشای اورالی (شامل شاخه‌های سامویدی و یوگری) هستند که به تعاملات اولیه یا وجود عناصر سازنده مشترک اشاره دارند (۱۴۲). همچنین نمی‌توان از پیوندهای ایرانی و ینی‌سئی چشم‌پوشی کرد. اگر خاندان آشینا-تورک از نظر زبانی در اصل غیرترک‌زبان بوده‌اند، این پرسش پیش می‌آید که چه زمانی به گویشوران زبان ترکی بدل شدند؟ پیوندهای آنان با شیونگ‌نو – واقعی یا بن‌مایه ادبی – پاسخی به این پرسش نمی‌دهد، زیرا وابستگی‌های قومی-زبانیِ خودِ شیونگ‌نوها همچنان در هاله‌ای از ابهام قرار دارد. در دوران خاقانات دوم تورک، خاندان آشینا-تورک قطعاً ترک‌زبان بودند و در کتیبه‌های اورخون از زبانی ترکی، پیشرفته و صیقل‌یافته بهره می‌بردند. آیا آن‌ها که به عنوان جنگجویان سوارکار و کوچ‌نشینِ دام‌پرور شهرت دارند، پیش‌تر مردمی نیمه‌یکجانشین بودند که دام‌پروری و فلزکاری ارکان اقتصادشان را تشکیل می‌داد؟ نکته جالب توجه این است که به جز روایت گرگ ۱، دیگر هیچ اشاره‌ای به فلزکاری – که برای خاندان آشینا-تورک اهمیت بسزایی داشت – نشده است. در واقع، پس از برقراری روابط با قسطنطنیه، یکی از کالاهایی که آن‌ها به رومیان شرقی عرضه می‌کردند، آهن بود (۱۴۳). پیوندهای باستانی با قرغیز – مردمی که زیر رهبری خاقان خود بودند و غالباً با تورک‌های خاندان آشینا در ستیز بودند – که در روایت داستان گرگ ۲ به آن اشاره شده، نیازمند بررسی‌های بیشتر است. گزارش‌های چینی و دیگر منابع به جمعیتی (یا دست‌کم بخشی از آن) اشاره دارند که دارای ویژگی‌های اروپایی-مانند (Europoid) بوده‌اند و این امر منجر به این گمانه‌زنی شده است که قرغیزها مردمی بوده‌اند که ترک‌زبان شده‌اند. شواهد موجود در این باره، در بهترین حالت، مبهم و ناروشن است (۱۴۴). با این حال، تردیدی نیست که آن‌ها در دوران خاقانات تورک به زبان ترکی سخن می‌گفتند (۱۴۵).

آگاهی از خاستگاه‌های تورک تا زمان محمود کاشغری (که در دهه ۱۰۷۰ م می‌نوشت) رنگ باخته – یا سرکوب شده – و جای خود را به تبارنامه‌های اسلامی و یهودی (در مورد خزرها) و اشاراتی گذرا

به آلپ-ار-تونغا داده بود؛ قهرمان اسطوره‌ای ترک‌زبان که در آثار دوره قراخانیان از او یاد شده و اغلب با افراسیاب (در سنت ایرانی) یکی دانسته می‌شود (۱۴۶). در داستان‌های مربوط به گرویدن مردمان گوناگون ترک‌زبان به اسلام در دوران فرمانروایی نوادگان چنگیز، آن «مجموعه اسطوره‌ای» آشنا – شامل کوه مقدس، درخت (زندگی)، غار (نیاکانی وغیره)، آب و ایزدبانو – به چشم می‌خورد که رد پای آن‌ها به شکلی در داستان‌های خاستگاه آشینا-تورک نیز دیده می‌شود (۱۴۷). در پی یورش‌های مغول، نظام تبارشناختی جدیدی شکل گرفت که در آن اوغوز خان (۱۴۸) یا اولو خان آتا – و هم داستان‌های مربوط به «انسان نخستین» که در میان قبچاق‌ها و مغول‌ها رواج داشت – نقشی محوری ایفا کردند و این نمادها را نیز در خود جای دادند (۱۴۹). «انسان نخستین»، یعنی آی-آتام و همسرش آی-وا، نام‌هایی داشتند که شباهت مشکوکی به آدم و حوا دارد؛ و نوه‌ی آن‌ها کوچوک/کیچیک اری بولچگی – به معنای «تولدگرگِ» از کوچوک اری – نام داشت که یادآور همان بن‌مایه‌ی گرگ در اسطوره‌هاست (۱۵۰).

سرچشمه‌ها

1. The Northern Wei (386–534), Eastern Wei (534–50) and Western Wei (535–56) were of Tabġač origin derived from the Xianbei (Serbi/Mongolic/Para-Mongolic) peoples as were also the Northern Zhou (557–81). The Northern Qi (550–77) were of mixed Chinese and Xianbei roots (Shimunek, *Languages*: 52–53, 555, n. 89).

2. *Türk* refers only to the eponymous founders and rulers of the First and Second Türk Qağanates. *Turk* denotes speakers of a Turkic language. The notice is from the *Zhoushu*, 50.908 (Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 1: 6–7, vol. 2: 490, n. 21; de la Vaissière, *Histoire*: 184–85).

3. *Türk* or *Türük*/*Türük* (User, *Köktürk ve Ötüken Uygur*: 168–71, 293, Pulleyblank, 'The Chinese Name': 124–25; Divitçioğlu, *Orta Asya Türk İmparatorluğu*: 21–22; Kafesoğlu, *Umumî Türk Tarihi*: 18–21; Aydın, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*: 153; Ölmez, *Orhon-Uygur*: 78–79 *et passim*). *Türkü*, proffered by Clauson, 'Turks and Wolves': 4 *et passim*, has not found wide acceptance.

4. *Ashina* 阿史那 EMC*ʔ*a şi' na'*, LMC ʔaʂɣ´na'* (Pulleyblank, *Lexicon*: 23, 283, 221) < KhotanSaka *âşşeina-âššena* 'blue' (Bailey, *Dictionary of Khotan Saka*: 26–27) = Turk. *kö¯k*, 'blue' as argued by Kljaštornyj, 'The Royal Clan': 445–48. Atwood, 'Some Early': 68–78, connects *Ashina* with Tokh. *Arši* 'holy man' (cf. Sanskrit *r+şi*, ONW: ʔ*a-şə-na*, see Coblin, *Compendium*: 124–25 [0016], 240–41 [0382], 121 [0005]). Beckwith, 'The Pronunciation': 39–46; Tokh.A: **ārśilāś* 'noble kings'> Old Türk. *aršilaš*, 'an epithet or title', which the Chinese 'misunderstood' as a 'surname' or 'clan-name' (equated by Beckwith with *'Αρσίλας* the 'eldest' or 'senior ruler of the Turks' mentioned by Menander, *History*: 172/173, 276, n. 222). Attempts to see **Ašïnas* in the Old Türk Xöl Asgat Inscription, E1, W1, W4, Asgat IIa W4, Asgat IIb E1 (Ōsawa, 'Revisiting Khöl-Asgat Inscription': 23, 24, 26, 28, dated to 729 [or 724]) and in the Sogdian part of the Qarabalġasun inscription, 810/821 (Sogd. 6: *'"šn's*, Yoshida, 'Some New Readings': 80–81) require further substantiation. Gumilëv,

Drevnie tjurki: 23, mistakenly derived *ashina* from Mongolic *šono/čino* (Modern Mong. *čono*, Classical Mong. *činu-a* ‘wolf’; Lessing, *Mongolian–English Dictionary*: 190).

5. Dobrovits, ‘The Thirty Tribes’: 257–62; Kljaštornyj, ‘Xunny i tjurki’: 420–25.

6. *Boδun*, collective plural of *boδ* ‘clan’ (Clauson, *Etymological Dictionary*: 296–97, 306, ‘“clans” […] an organized tribal community, a people, in the sense of a community ruled by a particular ruler’); Berta, *Szavaimat*: 54 (Toń, S17, E18), 143 (KT, E 6). The Uyğur Šine Usu inscription (N8, 9–10) dated 759, notes the *türk boδwn* and the *üč tuğlwğ türk boδwn* ‘the three-bannered Türk people’ living in the southern zone of the Uyğur Empire (Aydın, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*: 65, 66, 153–54; Berta, *Szavaimat*: 283–84).

7. Golden, ‘Some Notes’: 43–66. Sinor, ‘Some Components’: 147, correctly views the events of 552 as an‘*internal* conflict’, suggesting that the ‘bulk’ of the Rouran/Avars ‘were incorporated’ into the Türk realm. He ignores the evidence of further Türk conflict with elements of the Rouran (555) and the European Avar question (on the latter, see Pohl, *Die Awaren*).

8. Dating of the division is disputed. For the most recent discussion, Erkoç, ‘Batı Göktürk’: 43–72.

9. Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 1: 180, 230; Uyğur Šine Usu inscription (N9–10, Berta, *Szavaimat*: 283–84) and the Tibeto-Uyğur report (Ms Pelliot Tibétain 1283: Venturi, ‘An Old Tibetan’: 28–29).

10. On the Türk Qağanate, see Divitçioğlu, *Orta Asya Türk İmparatorluğu*; Ercilasun, *Türk Kağanlığı*: 36–337; Golden, *An Introduction*: 115–41; Gömeç, *Kök Türk Tarihi*; Scharlipp, *Die frühen Türken*: 18–67; see also Chavannes, *Documents*; Liu, *Die chinesischen Nachrichten*; Taşağıl, *Gök-Türkler*, vol. 1–3. Gumilëv, *Drevnie tjurki* has to be used with caution.

11. Kamalov, *Drevnie ujgury VIII–IX vv.*: 58–95; Klyashtorny, ‘The Tes Inscription of the Uighur Bögü Qaghan’: 149–52. Vasjutin, ‘Ujgurskoe “carstvo” VII v.’: 41–65, questions whether this ‘First Uyğur Qağanate’ was actually a state. The Qarabalġasun inscription (810/821) in which the Turkic is largely effaced contains Chinese and Sogdian texts.

12. *Tujue*: EMC *dwət kuat* LMC *tɦut kyat* (Pulleyblank, *Lexicon*: 311, 168) represents a plural form, *Türküt*, which came to Chinese via Sogdian intermediaries (Kafesoğlu, *Umumî Türk Tarihi*: 18–19; Kasai, ‘The Chinese Phonetic Transcriptions’: 102–10), cf. Sogd.*tr’wkt*, *trwkt, turkt* ‘Turks’ >*trwkc trukč* ‘Turk’ (Gharib, *Sogdian Dictionary*: 389 [9635], 391 [9682]). The earliest known inscription from the First Türk Qağanate, Bugut (ca. 582), Moriyasu and Ochir, *Provisional Report*: 123, has: (Bugut-1,1): *rty (m)[wn’]k nwm (sn)k’ ”wst’δ’r-”nt tr-‘wkt ‘(‘)šy-n’s kwtr’tt ”χšy-wn-k*—‘Kings of the Turkish Ashinas tribe (*kwtr’tt*, *kwt’r, kwttr* ‘race, family, lineage’, Gharib, *Sogdian Dictionary*: 201 [5061, 5062]) have established [this] stone of law’. A rather different reading was given earlier by Klyashtornyi and Livšic, ‘The Sogdian Inscription’: 85: B1: 1:*(‘mwh?) […] (pt)s’kh ‘ws’t δ’r’nt tr’wkt c(yn)st’n kwt(s)’tt ‘γšywn’k* (‘This […] stele was erected by the Turks (under) *Kwts’tt* the ruler of China’). The readings remain problematic. Tibetan records *drugu* (Venturi, ‘An Old Tibetan’: 9, 12) but terms the Eastern Türks:*‘Bug chor*. Beckwith, ‘The Chinese Names’: 13–18 and Beckwith, ‘The Frankish Name’: 5–12, maintains that *Tujue* transcribed **türkwač/*türkβač* ‘ruler(s) of the Türks’. Gumilëv, *Drevnie tjurki*: 22–23, considered *Türküt* a Mongolic (plural) form. In Old Turkic, *türk* meant ‘the culminating point of maturity (of a fruit, human being, etc.)’. As an adjective it connoted ‘just fully ripe; (of a human being) in the prime of life, young and vigorous’ (Clauson, *Etymological Dictionary*: 542–43). Kafesoğlu derived it from Turk.

Törü—'to come into existence, to be created' (cf. Clauson, *Etymological Dictionary*: 533) and rendered *Türk* as 'developed, fully developed', that is, 'strong, powerful', positing: *Törük* > *Türük* > *Türk* (Kafesoğlu, *Umumî Türk Tarihi*: 21–23). Róna-Tas (*An Introduction to Turkology*: 10–13) conjectured a non-Turkic origin: Khotan Saka *tturakä* 'covering' (semantically stretched to 'helmet', see Wolf Tale I) that in a Turkic-speaking environment could become *Türk*, a homonym of *türk*, 'strong' and so on. Khotan Saka documents, however, call the Türks *ttūrka* or *ttrūka* (Bailey, *Indo-Scythian Studies*: 101–02).

13. Clauson, 'Turks and Wolves': 10. Senga, '"Northern" Neighbors': 68–69, opines that *Tujue* in Tang sources was not exclusively used for Turkic-speakers.

14. Shirota, 'The Chinese Chroniclers of the Khazars': 231–61.

15. Shatuo 沙陀 EMC: ʂai/ʂeːda LMC: ʂaː tha (Pulleyblank, *Lexicon*: 273, 314).

16. See Alptekin, *Sha-t'o Türkleri*.

17. These references stem from a report of Du Huan, one of the Arabs taken captive in the Battle of the Talas in 751. Fragments of it are preserved in Chapters 192, 193 of the *Tongdian*, the *Xin Tangshu* (217b.6144) and later works. The *Niuti Tujue* are also noted in the report of Hu Qiao (the mid-tenth century), who was a captive in the north, preserved in the *Qidan guozhi* (E lun-li, *Istorija*: 328), which makes reference to people(s) called *Tujue*. See also Senga, '"Northern" Neighbors': 59–72; Sinor, 'Some Components': 154, who cites (pp. 64–65) reports from Muslim authors about the use of ox thighbones 'as a kind of ski or skate' in Volga Bulğaria and lands to its north. Ms PelliotTibétain 1283 (Venturi, 'An Old Tibetan': 31 [l. 93]) notes the Turkic tribe *Ud ha dag leg* = Turk. *Uδ aδağlïğ* 'ox [or bovine]-footed' (Senga, 'A T'ung-tien': 40–43, Senga, '"Northern" Neighbors': 66–69, places them near the Urals or in the basins of the upper Ural and Tobol rivers).

18. Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 1: 388, vol. 2: 732–33, nn. 1877–78 (*Jiu Tangshu*, 194B, 196B); Mackerras, *The Uighurs*: 102–03, 164, n. 202; Sinor, 'Some Components': 152–53; Sinor, 'The Establishment': 288–89.

19. User, *Köktürk ve Ötüken Uygur*: 293: (KT, E18): *türgiš qağan türkümüz bodunumïz ärti* 'the Turgiš Qağan was our Türk, our people', that is, a 'subordinate, subject people'.

20. Golden, *Ethnicity and State Formation*; Golden, 'The Turkic World in Mah#mūd al-Kāshgharī': 503–55.

21. See Kafesoğlu, *Umumî Türk Tarihi*: 24–25. Lee, 'The Historical Meaning': 101–32, argues that the ethnonym *Türk* virtually disappears from non-Muslim sources after the fall of the Türk Qağanate and did not have an afterlife except as a generic in the Muslim sources. However, Tou˜ρκοι in Byzantine and *Turkāyē* in Syriac sources (Dickens, *Turkāyē: Turkic Peoples*) encompassed a wide array of steppe peoples. *T+wrq* (Hebrew) and *Tork* (Eastern Slavic), presumably deriving from *Türk*, denoted the Oğuz in the Hŏ azar and post-Hŏ azar era (Golb and Pritsak, *Khazarian Hebrew Documents*: 37, 104, 114–15, 120–21, 132–33).

22. Sima Qian, *The Grand Scribe's Records*: 267, 271 [110.2893, 2896] (Sima Qian, 146–86? bce, completed the *Shiji* in 91 bce) and the *Hanshu*: 9, 14 [94A.3752,3757] (by Ban Gu et al.) presented in 96 CE (Wilkinson, *Chinese History*: 704–14, 26), report that the Xiongnu *chanyu* 冒顿/頓 Modu/Modun (ca. 234–174 bce, OC *mək tûns*, LH **mək tuənc* (Schuessler, *Minimal:* 113 [5-37a], 336 [34-17j]; Beckwith, *Empires*: 387, n.8 = *bağtur > *bağatur)

ca. 206–202 bce (Di Cosmo,'Aristocratic Elites': 27; Pulleyblank, 'The Chinese and Their Neighbors': 454–56), conquered in southern Siberia the Dingling (subsequently the Tiele, see further), 堅昆 Jiankun LH *ken kuən* < *kên-kûn* (Schuessler, *Minimal*: 333 [34-1a]), 隔昆 Gekun OC: *krêk kûn* LH: *kek kuən* (Schuessler, *Minimal*: 130 [8-2f], 333 [34-1a]), *Qïrqïz* < *Qïrqïŕ*, 薪犁 Xinli OC *sin rî*/*ri* LH *sin lei*/*li* (Schuessler, *Minimal*: 322 [32-33n], 281 [26-24g]: *Sir* and the烏揭 Wujie OC ʔ*â gat*, *kat* LH: ʔ*a gɨat*, *kɨat*/呼揭 Hujie OC: *hâ*, *hâh gat*, LH: ha(c), *gɨat, kɨat* (Schuessler, *Minimal:* 49 [1-17h], 231 [21-1n], 51[1-28a], 231 [21-1n]),: **Hagaŕ* = **Oğur-Oğuz*? The Ashina-Türk are conspicuously absent.

23. Definitions are problematic, see Barfield, *The Perilous Frontier*: 5–9: 'imperial confederacies'; Kljaštornyj, *Runičeskie pamjatniki*: 200–02: 'archaic empires'; Kradin, *Kočevniki Evrazii*: 36, 61–65, 111–73; Kradin, 'Stateless Empire': 77–96: 'super complex chieftaincies', 'primitive early states', 'exopolities', 'xenocracies' and 'steppe empires'.

24. Kljaštornyj, *Runičeskie pamjatniki*: 198–99. *Oğur~Oğuz*, initially appears to have denoted some kind of organised kinship grouping and later acquired a politico-ethnonymic association (Golden, 'Oq and Oğur~Oğuz': 180–81, 184–86). The Chinese accounts often rendered *Oğuz* as *xing* 姓 'surname, family' (cf. Toquz Oğuz = *Jiu Xing* 九姓, Tibetan *drugu rus dgu* 'Turks of the nine bones', Venturi, 'An Old Tibetan': 24 [l. 25] and n. 59), thereby referencing the earlier meaning of this term ('kin, kinship grouping'). The *-r~-z* shift (and other phonological features that distinguish West Old Turkic from East Old Turkic) probably took place sometime after the third century bce and most definitely before the fifth century ce (Róna-Tas, *The Hungarians and Europe*: 101–04; Róna-Tas and Berta, *West Old Turkic*, vol. 2: 1112–14).

25. Saraev, 'Diskussija o proisxoždenii': 98–99. Lee and Kuang, 'A Comparative Analysis': 204, n. 26–29, concludes that the various Turkic peoples did not have a 'single origin' or 'common (Turkic) identity'. Overall, they were of East Asian phenotype 'with a number of exceptions'.

26. Bugut, which also has a section written in Brahmi script (still undeciphered) and Xiao Hongnahai/Mongolküre, ca. 600 (Stark, *Die Alttürkenzeit*: 71–75; Stark, 'Luxurious Necessities': 477–83).

27. Berta, *Szavaimat*: 139–40; Ölmez, *Orhon-Uygur*: 80, 123.

28. According to Kljaštornyj, *Runičeskie pamjatniki*: 199: both are variants of the same legend reflecting the migrations that brought the Ashina to the Altay. They also point, he opines, to the beginnings of the four major groups of ancient Turkic-speaking peoples: Türk, Qïrğïz, Qïpčaq and Oğuz, reflecting their 'genealogical kinship'.

29. The dynastic histories: *Weishu* (551–54), *Zhoushu* (636), *Suishu* (636), *Beishi* (659), *Jiu Tangshu* (945), *Xin Tangshu* (1060), *Qidan guozhi* (1247), the *Tongdian* (801), an 'encyclopaedic history of institutions of government', the *Youyang zazu* (a miscellany from ca. 855), the *Taiping Guangji* (976–78), historical fiction, the *Cefuyuangui* (1013), a historico-literary collection and *Zizhi Tongjian* (1086), a critical compilation (Wilkinson, *Chinese History*: 615–16, 626, 631, 646, 736–37, 741, 769–77, 957).

30. Ms Pelliot Tibétain 1283 (see further).

31. Chapters in the Chinese accounts generally follow those given in Erkoç, 'Türk Mitlerindeki'. As a non-Sinologist, the renderings and paraphrases of these tales given further are based on the translations of Liu, Sinor, Taşağıl, Erkoç, Kırilen and Kapuzoğlu and examinations of the original texts (with the help of Sylvia Wu Golden).

32. Clauson, ‘Turks and Wolves’: 11; Sinor, ‘Legendary Origin’: 223–24, suggests that it ‘represents the tradition probably most current among the majority of the Türks themselves’.

33. Clauson, ‘Turks and Wolves’: 11–13; Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 1: 473.

34. Harmatta, ‘A türkök eredetmondája’: 386–87; Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 1: 474.

35. Taşağıl, *Gök-Türkler*, vol. 1: 110–11.

36. Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 2: 495, n. 41, ‘Western Sea’ (*xi hai* 西海) has many possible meanings designating different bodies of water from the Mediterranean, Caspian and Aral Seas to Kuku-nor. In the Sui era (581–618) it was viewed as being near Byzantium (Sinor, ‘Legendary Origin’: 226). Taşağıl, *Gök-Türkler*, vol. 1: 95, n. 553 identifies it with Etsin-Gol, which is more likely.

37. Kırilen, ‘Türeyiş Destanı’nda’: 73–88, on the basis of circumstantial evidence, suggests that this state was Kucha in Xinjiang (Yıldırım, *Doğu Türkistan’ın*: 169–73).

38. *Beishi*: ‘at that moment, it was as if a divine entity threw the she-wolf to the east of the Western Sea. She landed in the northwest of the Gaochang state’, see Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 2: 488, n. 5; Sinor, ‘Legendary Origin’: 225. Gaochang = Qočo/Qara Hŏ oja/Turfan İdiqut Şähri in Xinjiang (Yıldırım, *Doğu Türkistan’ın*: 95–98, 122–24). Kucha and Gaochang/Qočo were areas of Tokharian speech that were later Turkicised (Tremblay, *Pour une histoire*: 36–46).

39. *Beishi*, *Suishu*: ‘He was the cleverest among them and became their ruler. In front of the gate to the camp (the Türks) placed a standard with a wolf’s head on it, so as to show that they had not forgotten their origins’, see Clauson, ‘Turks and Wolves’: 14; Sinor, ‘Legendary Origin’: 225. Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 1: 9 ‘a golden wolf’s head’ (*Zhoushu*), 40 (*Suishu*).

40. *Beishi*: the tribe or band was led out of the cave by Axian (阿賢): OC: *â γien* (Harmatta, ‘A türkök eredetmondája’: 395, suggests: Turk. *aqïn* ‘flowing, jet (of water), ray, shaft of light’), EMC: ʔ*a γen* LMC: ʔ*a xɦjian* (Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 1: 6, 40 II: 490 n. 18; Pulleyblank, *Lexicon*: 23, 335; Sinor, ‘Legendary Origin’: 225). Axian bore the high title *šad*, of probable Iranian origin (Clauson, *Etymological Dictionary*: 866).

41. *Ruru* 茹茹: EMC *ŋɨə* ŏ*ŋɨə*ŏ LMC *riə* ŏ*/ryə* ŏ*riə* ŏ*/ryə*ŏ , variant: 蠕蠕 EMC: *ŋiə* ŏ*ŋiə*ŏ LMC: *riə* ŏ*/ryə*ŏ (Pulleyblank, *Lexicon*: 268, also pronounced *Rua* ŏ*nrua* ŏ*n*‘wriggling [worms, insects]’, a pejorative version of the name used by the Tabġač/Northern Wei rulers of Northern China). These are the Asian Avars/*Rouran* 柔然, EMC *ŋuw ŋian* (*ibid*., 267, 264), OC *nu nan,* LH *ńu ńan* MC *ńźjəu ńźjän* (Schuessler, *Minimal*: 180 [13-48a], 258 [24-36ab]); MC: *nyuw nyen* (Kroll, *Dictionary*: 389, 383): see Golden, ‘Some Notes’: 52–53.

42. *Da yehu* 大葉護[護]. *Yabğu* a high-ranking Inner Asia title (Clauson, *Etymological Dictionary*: 873) going back to the Yuezhi and Kušans (Sims-Williams, de la Vaissière, Bosworth, ‘Jabg¯uya’ http://www.iranicaonline.org/articles/jabguya).

43. Jinshan (金山), lit. ‘Golden Mountain’, cf. Turk.*altun*/*altïn*>, Mong.alta[n], Tungus-Manchuric *altan*> Manchu *aysin* ‘gold’, see Dybo, *Lingvističeskie kontakty*: 67, 125; Sevortjan, *Étimologičeskij slovar’*: 142–43.

44. Erkoç, ‘Türk Mitlerindeki’: 39–40, 46; Kırilen, *Eski Çinin Ötekisi*: 159–60; Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 1: 5, 40; Ögel, ‘Doğu Göktürkleri’: 84–86; Ögel, *Türk Mitilojisi*, I: 20–21; Sinor, ‘Legendary Origin’: 224; Taşağıl, *Gök-Türkler*, vol. 1: 95. Clauson, ‘Turks and Wolves’: 13, pointed out that Old and Middle Turkic texts note a very different word for ‘helmet’: *yïšïq* (subsequently *yašïk*, *yošuq*, Clauson, *Etymological Dictionary*: 977, with uncertainty regarding vocalisation; Nadeljaev et al., *Drevneţjurkskij slovar’*: 269 *yïšïğ*, *yïšïq*), cf. Middle Qïpčaq *ašïq*, *yïšïq* (Toparlı, Vural, Karaatlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*: 14, 322; Golden, *The King’s Dictionary*: 285: يُوشقُ*yošuq*/Güner, *Resûlî*: 134: *yašuq*). Ottoman: قيشاً*ašïq* ‘an iron helmet’ (Redhouse, *A Turkish and English Lexicon*: 125). Obviously, none of these forms can be connected with *Tujue*, most probably a folk etymology from an unidentified language.

45. Chin. 侍衛 *shi wei* ‘imperial body guard(s)’ (Ošanin, *Kitajsko-russkij slovar’*, vol. 3: 44 [5326]); Sinor, ‘Legendary Origin’: 234.

46. Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 1: 9; Sinor, ‘Legendary Origin’: 234; Taşagıl, *Gök-Türkler*: 10. Chin. 附離 *fuli*: EMC: *buə ˇhliəˇ /li* LMC: *ɸjyə ˇ/ɸuə ˇli* (Pulleyblank, *Lexicon*: 101, 187) = Turk. *börü/böri* ‘wolf’.

47. Erkoç, ‘Türk Mitlerindeki’: 40–41; Kırilen, *Eski Çinin Ötekisi*: 160–61; Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 1: 5–6; Ögel, ‘Doğu Göktürkleri’: 86–88; Sinor, ‘Legendary Origin’: 226–27; Taşağıl, *Gök-Türkler*, vol. 1: 96. The *Hanshu* (66b.3908) mentions 拊離 OC: *po*/*boh*, *bôhrai*/*raih* LH: *puo*/*buoC*, *boC liai*/*liaiC* MC: *pju*/*bjuC*, *bəuCljeC* (Schuessler, *Minimal*: 155 [10-39d], 214 [18-11f]), a Wusun king with a name that might represent *böri* (Jila, ‘Myths’: 167).

48. Suo 索 OC: *sâk* LH: *sak* MC: *sâk* (Schuessler, *Minimal*: 72 [2-33a]); EMC, LMC: *sak* (Pulleyblank, *Lexicon*: 298); *sak*, *sak*, *sag* (Coblin, *Compendium*: 383[0881]). Harmatta, ‘A türkök eredetmondája’: 391, identified Suo with the ethnonym *Saka* and noted the connection with Han-era Sai 塞 OC: *sək(h)* LH: *sək*, *səC* (Schuessler, *Minimal*: 111 [5-28a]) but considered the terms representations of two different Saka groupings. Beckwith, *Empires*: 405, n. 53, also argues that Suo renders *Saka* and cites Menander, *History*: 116/117: ‘the Turks, who had formerly been called the Sacae’ (ὅτι των Τούρκων τῶν Σακῶν καλούμενων) as evidence for the Saka connection. Vásáry, *Eski İç Asya*: 99–100, associates Suo with the Xianbei. Clauson, ‘Turks and Wolves’: 14 and Sinor, ‘Legendary Origin’: 227, were doubtful about attempts to identify Suo.

49. 阿謗步 OC: ʔ*âi pâŋh bâh* LH: ʔ*a* <ʔ*aipaŋCbaC*MC: ʔ*â pwâŋC buoC* (Schuessler, *Minimal*: 211[18-1m], 88 [3-57k’], 60 [1-65a]); OC: *â pwâng b’uo* NWTang: *âpw âŋ-buo* (Harmatta, ‘A türkök eredetmondája’: 393); EMC ʔ*a paŋh b h* LMC ʔ*a paŋ ` ɸuə ˇ* (Pulleyblank, *Lexicon*: 23, 29, 43), ONWC: ʔ*a paŋ bo* (Coblin, *Compendium*: 124 [0016], 384 [0886], 147 [0079]), MC *‘a pwangH buH* (Kroll, *Dictionary*: 1, 10, 29). Harmatta, ‘A türkök eredetmondája’: 393, finds *apaŋpu* reminiscent of Kettic *femba*, *haŋba*, *hèaŋba*, the term for ‘Tungus’, which can be traced back to **faŋba* or **p’aŋba*.

50. Erkoç, ‘Türk Mitlerindeki’; Kırilen, *Eski Çinin Ötekisi*: 160, n. 160; Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 2: 489. n. 9; Sinor, ‘Legendary Origin’: 226: 54 points out that ‘70’ was also the number of followers who first joined İlteriš Qağan when he revolted against the Tang and revived the Türk Qağanate, as reported in the Köl Tegin Inscription (732). His followers fell like ‘wolves’ (*böri täg*) on their foes (KT, E12, see Berta, *Szavaimat*: 147). The KT inscription in describing the revival of the Türk Qağanate may be harkening back to the earlier origin myth.

51. 伊質泥師都 OC: *i tśiě niei* ʂ*i tuo,* NW Tang: *i tśi(ð) ni* ʂ*i tuo* (Harmatta, 'A türkök eredetmondája': 393); OC: ʔ*i təts ni/niʔ/nih sri*/OCB: *srjij/ tâ* LH: ʔ*i tśis nei/neiB/neiC s*ǯ*i ta* MC: ʔ*i* 4 *tśiCniei/ nieiB/ nieiC si tuo* (Schuessler, *Minimal*: 278 [26-13a], 307 [30-10a], 281[26-25d], 283 [26-36a], 33 [1-38e']); EMC *ʔ*ji tçit nejh* ʂ*i t,* LMC *ʔ*ji t*ʂ*it niaj`* ʂ*r+ tuə*ŏ (Pulleyblank, *Lexicon*: 365, 406, 224, 281, 81). The etymology and linguistic affiliations are problematic. Harmatta, 'A türkök eredetmondája': 393, proffers Yeniseic (Kottic) **Itśinişituo* 'sorcery/magic-teacher'.

52. A reference to the *Yada tašï* 'rain-making stone' that various Turkic rulers were credited with possessing. Ibn al-Faqīh (writing ca. 903) comments that the 'king of the Toquz Oğuz' (in Arab accounts usually denoting the Uyğurs) possessed 'little stones' (*h≠as*ǯ*an*) with which he could summon rain at will (Ibn al-Faqīh, *Kitāb al-Buldān*: 639); Gardīzī, *Ta'rīh* : ŏ 547, has a long tale about a holy name, which when uttered would bring rain. Noah transmitted it to his son Japheth (Yāfit), who wrote it on a stone. Japheth was considered the ancestor of the Turks. The stone also had healing powers. Its possession was contested among the Oğuz, Qarluqs and Khazars and others. Gardīzī reports that it was in the possession of the Oğuz, see Golden, *An Introduction*: 119. On wind and rain-summoning shamans et al. among Siberian peoples and the *yada tašï*, see also Harva, *Die religiösen Vorstellungen*: 220–23. *Yada* is of Iranian origin: Avest. *yātu* 'magic, sorcery', Old Pers. *yātūka* 'magician, sorcerer', Class. Pers. *jādū* 'magician', etc. (Édel'man, *Étimologičeskij slovar'*, vol. 4: 133–34). Harmatta, 'A türkök eredetmondája': 390, n. 23, 391, also notes connections with Siberian shamanistic lore.
53. According to Ibn Fadǯlān, *Two Arabic Travel Books*: 214/215, the Bāšǧird (Bashkirs) had 12 'lords' (*rabb*) including one for winter and one for summer as well as lords for rain, wind, trees, people, horses, water, night, day, death, the Earth and the sky. The latter was 'the greatest but he acts consensually'; each lord 'approves of the actions of his partners'. The lord of the sky is *Tängri*.

54. *Zhoushu*: 白鴻 *bai hong* 'white taiga bean goose, brenta' (Ošanin, *Kitajsko-russkij slovar'*, vol. 3: 509 [7707]); Ögel, *Türk Mitolojisi*, vol. 2: 140–41, translates *hong* as 'stork' (*leylek*), noting this as an example of shape-shifting.

55. 阿輔: OC: *â b'ju*, NW Tang: *â b'i* (Harmatta, 'A türkök eredetmondája': 391, who relates it to Iran. *âpa* 'water'>*aba*; OC: ʔ*âi ba*ʔ LH: ʔ*a buaB*<ʔ*ai* MC: ʔ*â bjuB* (Schuessler, *Minimal*: 311 [18-1m], 60 [1-67v]; EMC: ʔ*a buə* ŏ*'* LMC: ʔ*a ffhjyə*ŏ */fhuə* ŏ̀ (Pulleyblank, *Lexicon*: 23, 100). Erkoç, 'Türk Mitlerindeki': 41; Sinor, 'Legendary Origin': 228: Abakan River. Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 2: 489, n. 10, identified it with the Ubsa Lake/(Ubsu/ Uvs Nu[u]r) in Mongolia-Tuva.

56. 劍: *OC kiom* (Harmatta, 'A türkök eredetmondája': 391); OC: *kams*, ONW: *kam* LH: *kɨmaC* MC: *kjɐmC* (Schuessler, *Minimal*: 348 [36-6i]); EMC *kɨamh*LMC: *kiam`* (Pulleyblank, *Lexicon*: 148) = the Kem River = the Yenisei/Upper Yenisei (Erkoç, 'Türk Mitlerindeki': 41; Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 2: 489, n. 11; Sinor, 'Legendary Origin': 228; User, *Köktürk ve Ötüken*: 146; Yıldırım, *Türk Tarihi İçin*: 58: Ulukem, Tuvin. *Ulu xem* 'big River' = Upper Yenisei). The word *Kem*/*Käm* is perhaps of Samoyed origin (Vásáry, 'Käm, an Early Samoyed Name': 469; but Janhunen, 'Etymological and Historical Aspects': 70–73, questions its Samoyedic or Yeniseic origins). Kem is today the name of a tributary of the Yenisei.

57 契骨 EMC: *khejh kwət*/ *khit kwət* LMC: *khjiaj`kut*; *khit kut*, (Pulleyblank, *Lexicon*: 248 111); MC *khejH kwot* (Kroll, *Dictionary*: 140) = Qïrqïr (Qïrqïz> Mod. Turk.Qïrğïz). Sinor, 'Legendary Origin': 228–29, cites the *Youyang zazu* that the Qïrğïz 'do not belong to the race of the wolf'. Rather, Qïrğïz origin tales relate that they stemmed from the mating of a spirit and a cow and lived in a cave north of the Kögmän Mountains (see further); see also

Ögel, *Türk Mitolojisi*, vol. 1: 21–22. In the Orxon inscriptions, the Qïrqïz are noted as having a Qağan (BQ, E, 20 N, 26-28, KT, E, 25, N, 13; Berta, *Szavaimat*: 155, 161, 164–65, 185). Eberhard, *Kultur und Siedlung*: 46, also reports that they lived mixed with the 丁靈 Dingling: LH *teŋ leŋ*< **têŋ-rêŋ* (Schuessler, *Minimal*: 137 [9-11a]) >狄歷 Dili (EMC: *dejk-lejk*)/特勒 Tele (EMC: *dək lək*)/勅勒 Chile (EMC: *trhik lək*)/直勒 Zhile (EMC: *drik-lək*) >鐵勒 Tiele (EMC: *thet-lək*) = **tägräg*. The Tiele union included the Toquz Oğuz, among whom the Uyğurs were paramount (Erkoç, 'Türk Mitlerindeki': 63, n. 34; Pulleyblank, 'High Carts': 22). *Tiele* et al. may be a Tabġač (Mongolic/Para-Mongolic) term for 'wagon' (Kljaštornyj, *Runičeskie pamjatniki* 162–63, that is, 'the people of the wagons' denoting the Oğuz). The *Tiele* were also termed 高 車 *Gaoche* 'high carts' (Pulleyblank, 'The High Carts': 22), pointing to a semantic connection with **tägräg.* Some later tales replace the cow of the Qïrğïz origin myth with a red dog.

58. 處折 OC: *tś'iwo tśiät* = **tśutśe* = **čoč*; Harmatta, 'A türkök eredetmondája': 392, EMC: *tɕhɨə ˇ' tɕiat* LMC: *tʂhiə ˇ'/ tʂhyə ˇ' tʂiat* (Pulleyblank, *Lexicon*: 60, 400). Harmatta, Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 2, n. 13; Sinor, 'Legendary Origin': 228, identified it with the Yenisei, or middle Yenisei.

59. 踐斯處折施 Jian si chu zhe shi: EMC: *dzian' siəˇ /sitɕhiə ˇ' tɕiat ɕiəˇ /ɕi* LMC: *tsʰian` Sz ˌʂhiʂhiə ˇ'/tʂhyə ˇ'tʂiat ʂi* (Kırılen, *Eski Çin'in Ötekisi*: 161, n. 164: citing Baxter and Sagart, *Old Chinese Reconstruction*, version of 20 February 2011; Pulleyblank, *Lexicon*: 148, 291, 60, 400, 282). OC: *dzjenX sej tsyhoH tsyet sye.* According to Harmatta, 'A türkök eredetmondája': 392. OC: *dź'iän się tśiwo tśiät śię/ię*, NW Tang: *dźän si tśi tśiδ śi* = Kettic: *śon śiś ïi~ïiχ dži/śîg,śîχ* 'Blue stone Mountain'/'Blue Mountain' suggesting it could be the Kögmän Mountain (< Turk. *kö¯k* 'blue') usually identified with the western Sayan or the Tannu Ola Range (Aydın, *Eski Türk Yer Adları*: 107–10; Erkoç, 'Türk Mitlerindeki': 41;Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 2: 489–90, n. 14; User, *Köktürk ve Ötüken*: 150–51).

60. *Zhoushu*: 訥都六 Neduliu: EMC *nwət t luwk* LMC *nut tuə ˇliwk* (Pulleyblank, *Lexicon*, 222, 81,198, 279, 訥 has alternate pronunciations: *na* and *nuo*); see also the *Tongdian* and *Cefuyuangui* (Sinor, 'Legendary Origin': 227–28; Taşağıl, *Gök-Türkler*, vol. 1: 96, 111). The *Xin Tangshu*, 215, 2b (Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 2: 490, n. 18): 訥都陸 Nedulu: EMC *nwət t luwk* LMC *nut tuə ˇliwk* (Pulleyblank, *Lexicon*: 222, 81, 201), MC *nwot tu ljuwk* (Kroll, *Dictionary*: 320, 92, 285).

61. Ögel, 'Doğu Göktürkleri': 109, indicating a matriarchal society?

62. The 'great tree' is clearly a reference to the 'sacred tree'/'tree of life', a 'frequently invoked and ritually significant' element in Inner Asian belief systems (DeWeese, *Islamization*: 45).

63. Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 1: 6, 40 II: 490, n. 18). Sinor, 'Legendary Origin': 227, Axian Šad, is again noted, as in Tale I, but not as the one who led them out of the ancestral cave. While Sinor viewed him as 'a legendary figure', Harmatta ('A türkök eredetmondája': 388) considers him the 'first truly historical' figure in the ethnogonic legends, while not completely excluding the mythical or quasi-mythical Neduliu. He suggests that 訥都六 *Neduliu* could be a corruption of * ('vulgar' form of 哂) 郅六 **Yülüliu* = Old Northwest Tang China. **iu-l(i)-liuγ*, that is, Yolluğ noted among the earliest Türk qağans in the Terx inscription, E1 (*yol[l]wγ*, Berta, *Szavaimat*: 248; Rybatzki, 'Titles': 211–13: *yol*[*l*] *uğ* 'lucky'). 哂however, is not pronounced *yu*/*yü*, but *shen*:EMC*ɕim'* LMC *ʂin'* (Pulleyblank, *Lexicon*: 280). My thanks to Ching-i Tu, Victor Mair and Fangyi Cheng for assistance with.

64. 土門 EMC: *th h mən* LMC: *thuə ˇ' min* (Pulleyblank, *Lexicon*: 312, 211); MC: *thuoB*

mwən (Schuessler, *Minimal*: 53, 332 [1-36a], [33-35a]); MC *thuH mwon* (Kroll, *Dictionary*: 460–61), 300 meaning ‘earth, soil, land, ground, god of the soil–gate/door’, ‘gateway, portal, family, group, faction, sect, community’± has the alternate literary pronunciations *du* and *cha.* Kljaštornyj and Livšic, ‘The Sogdian Inscription’: 85–86; Dobrovits, ‘Silziboulos’: 67, n. 1, read Bugut (B2: 8–9): **bγ*[*y*] *bwmyn γ’ γ’n*, but Moriyasu and Ochir, *Provisional Report*: 123–24 and Ölmez, *Orhon-Uygur*: 67–68 lack **Bumyn*. If **bγy bwmyn γ’ γ’n* is correct, it could denote ‘Lord of the Earth Qağan’: Bumın < Iran. *būmī* ◌̆‘land, country’, Middle Pers. *būm*, Soġd. *βwmh, βwm* [*vūm*] (Rastorgueva and Édel’man, *Étimologičeskij slovar’*, vol. 2: 134–35; Rybatzki, ‘Titles’: 206–08, 217–19). Lurje, *Personal Names*: 238 [663] notes *Bwmyn* [*Būmēn*] recorded on a post-Sâsânid seal. 伊利可汗 *Yili Kehan* EMC: *ʔji lih kha’ γan* (Pulleyblank, *Lexicon*: 364, 188, 173, 118), a title, which Bumïn bears in the *Zhoushu* (50). *Suishu* (84, Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 1: 7, 41) may render Turk. *ellig Qağan* ‘the Qağan possessing land/a polity’, that is, the ‘lord of the Earth Qağan’, but other readings (e.g., *İri Qağan*) are possible (Atwood, ‘Some Early’: 50–53). See also Erkoç, ‘Batı Göktürk’: 44, n. 1, 45, n. 2.

65. Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 2: 490, n. 18; Chavannes, *Documents*: 47: ‘the ancestor of the western Türks is Tuwu, grandson of Nadulu’. 吐務/吐务 Tuwu: OC: *t’uo-miu*, NW Tang: *tuom′ u* from **tuβu*, which could stem from Kamasin Samoyed *t’iβi*, *t’iβi* ‘man’ (Harmatta, ‘A türkök eredetmondája’: 396), EMC: *th’* muə ◌̆h LMC: *thuə* ◌̆ʮjyə ◌̆/ ʊuə ◌̆′ (Pulleyblank, *Lexicon*: 312, 327).

66. Kljaštornyj, *Runičeskie pamjatniki*: 199–200, views this ‘genealogical legend’ as containing elements of the stages of the ethnogenesis of the Qïrğïz, Qïpčaq (‘white swan’) and Tiele (Oğuz), confirmed, in his view, by archaeological finds in the Sayan-Altay zone from the third to the fifth century. The claim to the lofty titles *Šad* and *Yabğu* implying ties with the Rouran Qağanal house is probably a fiction invented by the Ashina-Türks after they took the Qağanate. Bumïn’s revolt in 552 was sparked by the Rouran Qağan’s disdainful rejection of his request for a Rouran princess-bride (Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 1: 7), calling him 我鍛奴 ‘my iron-working slave’.

67. Erkoç, ‘Türk Mitlerindeki’: 40, n. 7; Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 1: 40; Ögel, ‘Doğu Göktürkleri’: 85; Ögel, *Türk Mitolojisi*, vol. 1: 84; Taşağıl, *Gök-Türkler*, vol. 1: 12, 95, 110–11.

68. Cited in Kljaštornyj, *Drevnetjurkskie runičeskie pamjatniki*: 106, n. 142.

69 Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 2: 519, n. 207: 雜胡 *za hu* ‘Barbaren, die rassenmässig mit anderen Barbaren vermischt waren’; *za hu* ‘mixed, not homogeneous, not of one kind, heterogeneous’. ‘Northern foreign tribesmen (Xiongnu, Mongols, Turks), foreigner, northern barbarian’ (Ošanin, *Kitajsko-russkij slovar’*, vol. 2: 351 [1462], vol. 3: 159). Kljaštornyj, *Drevnetjurkskie runičeskie pamjatniki*: 106–07, defines: *za hu* as Xiongnu ‘mixed with the local population of this part of Gansu’. *Hu* ‘Steppe nomads’, a term of unknown etymology (Schuessler, *ABC Etymological Dictionary*: 281), in Han times (206 bc–221 ce), was usually associated with the Xiongnu (Di Cosmo, *Ancient China*: 127–30; Pulleyblank, ‘The Chinese and their Neighbors’: 449–50). In the Sui era (581–618) *hu* denoted Central Asian Iranians, especially the Sogdians (Abramson, *Ethnic Identity*: viii, 19–20, 87; de la Vaissière, *Histoire des marchands sogdiens*: 56, 58, 61, 65, 120–21 *et passim*; Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 2: 490–91, n. 22, 584, n. 786).

70. In Gansu, see Erkoç, ‘Türk Mitlerindeki’: 46; Harmatta, ‘A türkök eredetmondája’: 386; Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 2: 519, n. 207; Taşağıl, *Gök-Türkler*, vol. 1: 12.

71. 牧犍 LH: *muk kɨan* (Schuessler, *Minimal*: 113 [5-39a], 253 [24-8c]).

72. Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 2: 519, n. 209. 沮渠 Juqu: EMC *dzɨə ˇ' gɨəˇ* LMC: *tsɦiə ˇ/tsɦyə ˇkɦiə ˇ/kɦyəˇ* (Pulleyblank, *Lexicon*: 164, 260). In the *Tongdian* (197, 1067/1c, Taşağıl, *Gök-Türkler*, vol. 1: 95 (Chinese text in appendix), the clan name is written as: Qiequ 且渠 EMC: *tshia'gɨəˇ* LMC: *tshia ́gɨəˇ* (Pulleyblank, *Lexicon*: 253, 260). 且 also pronounced *ju* EMC: *tsiəˇ* LMC: *tsiəˇ /tsyəˇ* (Pulleyblank, *Lexicon*: 162) = EMC: *tsiə ˇgɨəˇ* LMC: *tsiəˇ /tsyə ˇgɨəˇ* .

73. In 439, a period of drought and political uncertainty prevailed (Xudjakov, *Zolotaja volč'ja golova*: 22–23). Survivors of the Northern Liang/Hexi state (Borovkova, *Gaočan*: 45–48, 50–59) continued on in Gaochang until the Rouran took it in 460 (Kim, *Huns*: 30–31).

74. Borovkova, *Gaočan*: 92–94, suggests that they acquired their metallurgical skills in Pingliang, where they were weapons makers for the Rouran, and expresses doubts that the Jinshan ('Golden Mountain') noted here is necessarily the Altay, which is at some distance from Pingliang. Archaeological evidence indicates that the Ashina brought with them from Gaochang and Gansu a variety of bows and swords superior to those of other groupings in the Altay assuring their domination of local tribes (Xudjakov, *Zolotaja volč'ja golova*: 19–30). Whether they were masters of weapon making or had become masters of local weapon makers is unclear. Access to iron was one of their sources of power (Stark, 'Luxurious Necessities': 465–77).

75. Clauson, 'Turks and Wolves': 13, labels this part of an otherwise 'plausible story', a lapse 'into phantasy'.

76. Pulleyblank, 'The Chinese and Their Neighbors': 454–55, suggests that the Ashina derived from 'the debris of the Southern Hsiungnu who settled along the northern Chinese frontier'.

77. 無諱 Wuhui LH: *mua*B/*mua huiC* (Schuessler, *Minimal*: 62 [1-69agh], 292 [28-5s]), 安周 Anzhou (LH: ʔ*an tśu* (Schuessler, *Minimal*: 253 [24-11a], 174 [13-26ahi]).

78. Borovkova, *Gaočan*: 52–60 (on the Northern Liang); Kim, *Huns*: 30–31; Kljaštornyj, 'Xunny i tjurki': 121–25; Kljaštornyj, *Drevnetjurkskie runičeskie pamjatniki*: 106–11; Mair and Cheng, 'The Relationship': 236.

79. Drompp, 'Lone Wolf': 525–26.

80. Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 1: 8.

81. Czeglédy, 'On the Numerical Composition': 275–81. Dobrovits, 'The Thirty Tribes': 257–62, argues that the 30 tribes of the Türks consisted of the 10 tribes of the Eastern Türks (Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 1: 453–54, with their tamğas, citing the *Tang huiyao*, Wilkinson, *Chinese History:* 645, compiled by Wang Pu, 922–82) plus the Ashina = 11, the 10 tribes of the Western Türks (On Oq) and the nine tribes of the Toquz Oğuz. Clauson, 'Turks and Wolves': 15, mistakenly identified the 10 tribes of the Türks with the Western Türks and maintained that the origin tale legends referred only to the latter. He also suggested (with caveats) that the tales were not from the Türks but from others, quite possibly foes, who wished to spread derogatory tales about their ancestry. The usually perceptive Clauson completely missed the wolf motif so common in ethnogonic tales across Eurasia.

82. Stark, 'On Oq Bodun': 163.

83. Kljaštornyj and Livšic, ‘The Sogdian Inscription’: 71, 96. Drompp, ‘Lone Wolf’: 519–24, considers the Bugut image ‘our most important piece of evidence’ for the wolf ancestral theme ‘beyond the Chinese sources’. This interpretation of the images has been challenged by Stark, ‘Luxurious Necessities’: 478–81, who sees a dragon, and Hayashi, ‘Illig Qaɣan’: 49, ‘a pair of dragons’ heads’ and no baby’s body.

84. 烏孫 Wusun: OC *ʔâ sūn,* LH *ʔa suən* (Schuessler, *Minimal*: 333 [34-1a51 [1-28a], 339 [34-28E]), perhaps *Aświn = Aśvin ‘the Cavaliers’, see Beckwith, *Empires*: 376–77, who suggests that they ‘could well have been Old Indic speakers’. Cf. discussion in Hill, *Through the Jade Gate*, vol. 2: 91–105. Jila, ‘Myths’: 162–63, on arguments for their Turkic speech.

85. 月氏 (old form: 月支) OC: **ŋwjat/ŋwat ge*ʔ /*ke* LH: *ŋyat*, S *ŋɨotdźeB<gieB/tśe<kie* (Schuessler, *Minimal*: 241[22-8ag], [alt. pronunciation *shi*] 121 120 [7-3a]). Beckwith, *Empires*: 5–7, 83, 380–83: Early OC **nokwet* in a ‘highly archaic border dialect’ of OC: **Tokwar* = Tokharians. The literature on the Yuezhi question is too extensive to cite here.

86. Mair and Cheng, ‘The Relationship’: 239, n. 15. Wusun represented ‘a country or a mixed group, rather than a single ethnic group’, including Iranian (Saka) and Yuezhi.

87. 昆莫 OC *kûn mâkh*, LH *kuən mac* MC *kwən muoC* 昆彌, *kunmi* OC *kûn me*ʔ, LH *kuən mieB* MC *kwən mjie kwən mjieB 4* (Schuessler, *Minimal*: 333[34-174], 74 [2-40ad 彌 = 瀰 125 [7-20o]). Beckwith, *Empires*: 376–77, prefers the *Hanshu* form: 昆彌, *kunmi* MC **kwənmji* and suggests that this represents **kin*/**kēnmē*/*bē*, perhaps Old Indic.

88. *Hanshu*, 61.4216 (Hill, *Through the Jade Gate*: 93; Pulleyblank, ‘The Wu-sun’: 156–57) OC: *nân tô maiʔ* LH: *nɑnto mɨaiB* MC: *nân təu mjeB 3* (Schuessler, *Minimal*: 258 [24-35dg], 148 [10-12a], 218[18-18h]).

89. Cf. *Hanshu*, 61.4A-B: Beckwith, *Empires*: 6–7; Hulsewé, *China in Central Asia*: 214–15; Jila, ‘Myths’: 163–65; Yu, *A Study of Saka History*: 131–45.

90. Drompp, ‘Lone Wolf’: 517; Mair and Cheng, ‘The Relationship’: 235–44; Zuev, *K étničeskoj istorii usunej*: 14.

91. Kljaštornyj, *Runičeskie pamjatniki ujgurskogo kaganata*: 164–65. Lee and Kuang, ‘A Comparative Analysis’: 200–01. The Tiele (see earlier) were largely, but not universally, Turkic speaking and appear well before the Ashina-Türk are first recorded in the sources.

92. Bičurin, *Sobranie*, vol. 1: 213–15; Erkoç, ‘Türk Mitlerindeki’: 63–64; Ögel, ‘Doğu Göktürkleri’: 96–97, Ögel, *Türk Mitilojisi*, vol. 1: 17–18; Roux, *La religion*: 188–89.

93. *Xin Tangshu* (217A.3b) in Mackerras, *The Uighur Empire*: 57.

94. Lee and Kuang, ‘A Comparative Analysis’: 203. The Türks defeated a Tiele (Toquz Oğuz~Uyğur) attack on their Rouran overlords in 546 (Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 1: 7). The Terx inscription (E, 16-19) references the fall of the Türk Qağanate, the disorders among the (Toquz) Oğuz and the earlier Uyğur Qağanates (Kljaštornyj, *Runičeskie pamjatniki*: 36, 39, 176–78.

95. Drompp, ‘Lone Wolf’: 517–18; Jila, ‘Myths’: 166–75.

96. Roux, *Le sang*: 42–43, 52. Pole-axes of chieftains decorated with a wolf’s head are found in the Kama region and date from the sixth to the fourth century bc, see Goldina and Chernykh, ‘Forest and Steppe’: 42.

97. Kershaw, *The One-eyed God*: 27, 59, 60–61, 118–19, 134–42; Roux, *La religion*: 188; White, *Myths of the Dog-Man*: 28. Vatic powers were associated with them as were warrior cults, whose members were caught up in 'wolfish rage' (Lincoln, *Death, War, and Sacrifice*: 131–37; Speidel, 'Berserks': 280–81, 85; West, *Indo-European*: 450–51). Berserkers (Norse *úlfheðnar* 'wolf-skinned') mimicked wolfish ways and donned wolf skins.

98. See Drompp, 'Lone Wolf': 518.

99. *Zhoushu* (Pelliot, 'Neuf notes': 213–14): 'The Qağan resides continually on the Ötükän mountain. Every year he leads the nobles to perform sacrifices at the ancestral cavern.' *Suishu* (Chavannes, *Documents*: 15): 'Every fifth month, on the eighth day, they (the Western Türks) gather to offer sacrifices to the spirits. Every year they send a high functionary to the cavern where their ancestors resided to offer sacrifices to them.'

100. Tatár, 'Mythology as an Areal Problem': 269–70.

101. A collection of fiction/literary works of the Song era (it appeared in 978), it was copied from the *Youyang zazu* (Kapusuzoğlu, *Taping Derlemesinde Türkler*: 9–11; Wilkinson, *Chinese History*: 651–52).

102. Chin. 薛延陀 EMC: *siat jian da* LMC: *siat jian* tha, Pulleyblank, *Lexicon*: 351, 356, 314). Kljaštornyj, *Istorija Central'noj Azii*: 305 saw in the Xueyantuo a possible rendering of *Sir Yamtar. While the *Sir* constituted an important Turkic confederation, *Yamtar* is noted only as a personal name (cf. KT, E33, ïšβara Yamtar/YamDar, Berta, *Szavaimat*: 159). On the Ashina-Türk-Xueyantuo rivalry and relations with China, see Pan, *Son of Heaven*: 140–43, 176–78, 189–94, 200, 214; Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre*: 102–11 (his identification of the Xueyantuo as the Sir Tarduš, often made, is questionable).

103 Kapusuzoğlu, *Taiping Derlemesinde Türkler*: 14, 82 (Chinese text); Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 1: 460, with a variant of this tale.

104. Dromp, 'Lone Wolf': 518–19; Gardîzî, *Ta'rīh ̆-i Gardīzī*: 547; Martinez, 'Gardîzî's Two Chapters': 118. The Japhetic origin of the Turks is a commonplace in many medieval Muslim and Jewish genealogies of the nations.

105. Clauson, *Etymological Dictionary*: 360.

106. Kljaštornyj, 'Al-Birūnī's Version': 248–51. For the reading *burha* see Rezakhani, *Reorienting the Sasanians*: 168.

107. Golden, 'Wolves, Dogs and Qıpčaq Religion': 97–98.

108. Golden, 'Qaračay Nart Tale': 160–63.

109. In Turkish dialects, *böri* can denote 'worm, insect, scorpion, spider' (Blagova, *Étimologičeskij slovar'…na bukvu 'K'*: 167–68; Sevortjan, *Étimologičeskij slovar'…na bukvu 'B'*: 219–21.

110. İnan, *Makaleler*: 625–27; Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 1: 461.

111. Bayat, *Mitten Tarihe*: 37–40.

112. Bang and Rachmati, 'Die Legende': 690 [l. 99], 696 [ll. 217–18] (the *kök böri* speaks to

Oğuz Hŏ an); Drompp, ‘Lone Wolf’: 519; Bayat, *Oğuz Destanı*: 64–75 (equating the *boz qurt* [‘gray wolf’] of Oğuz tradition with the *kök böri* and repeating the inaccurate identification of Ashina with Mong. *čino* ‘wolf’).

113. Erkoç, ‘Türk Mitlerindeki’: 41–43 (*Youyang zazu~Taiping Guangji*); Kapusuzoğlu, *Tapiing Derlemesinde Türkler*: 12–13 (*Taiping Guangji*); Ōsawa, ‘The Cultural Relationship’: 401–03 (*Youyang zazu*); Sinor, ‘Legendary Origin’: 230–31 (*Youyang zazu*).

114. Chin. 射摩 *Shemo* EMC: *ʑiah ma*, LMC: *ʂhia` mua* (Pulleyblank, *Lexicon*: 279, 217), alternate pronunciation *shi mo* /*ye mo* /*yi mo*: EMC: *ʑiajk ma /jiah ma /jiajk ma* LMC: *ʂhiajk mua /jia` mua /jiajk mua* (Pulleyblank, *Lexicon*: 283, 364, 370, 217). Erkoç, ‘Türk Mitlerindeki’: 42, 60 reads it as *Yama*, following Ōsawa, ‘Revisiting the Ongi Inscription’: 168; Ōsawa, ‘The Cultural Relationship’: 401, n. 2, (dated 732?, Ongi, W-1): *ačümïz apamïz *yama Qağan* (‘Our ancestor Yama Qağan’), but most readings of the inscription have: **yamï Qağan* (cf. Ölmez, *Orhon-Uygur*: 190). We find the name (title?) in Tibet Ms Pelliot Tibétain 1283: *Zha-ma Kha-gan* (Venturi, ‘An Old Tibetan’: 20–21, 27, 29). Atwood, ‘Some Early Inner Asian Terms’: 78–79, n. 157, argues that Tibet. *zha-ma* is from EMC *ʑiah ma* (see also Erkoç, ‘Türk Mitlerindeki’: 42–43, n. 10). Rybatzki, ‘Titles’: 209, finds the Zhama-Yamï identification unconvincing. A later, LMC (Tang-era) form, Atwood avers, would have produced in Tibetan *sha-‘ba*. This would imply Chinese intermediation in the Uyğuro-Tibetan text, for which we have no evidence. Overlooked in these discussions is the still unidentified ‘Šâba [هباش] Hŏ āqān’ a great ‘king’ of the Türks defeated at Herat in 588/589 by Bahrām Čōbīn. His name (or more probably title) is strikingly similar (Golden, ‘The Great King’: 26–43). The *m~b* alternation is well known in Turkic.

115. Chin. 射摩舍利海神 *shemo sheli hai shen. Sheli* 舍利: EMC *ɕia’ lih*LMC *ʂia' li*// *Sheli*EMC *ɕiah lih,* LMC *ʂia` li`* (Pulleyblank, *Lexicon*: 278, 279, 188). *Sheli* = **Šar* (unidentified). Sinor, ‘Legendary Origin’: 230, translates it as ‘Shê-mo-shê-li, a lake spirit’.

116. 阿史德 Ashide: EMC *ʔaʂɨtək* (Pulleyblank, *Lexicon*, pp. 23, 283, 74) = **Aštaq*? This is the name of the consort or ‘in-law’ clan of the Ashina (Zuev, *Rannie tjurki:* 33, 34, 86–88, 168). Bailey, *Indo-Scythian Studies*: 104–05, suggested a resemblance to Iranian **xšaita* ‘ruler’, cf. Sogd. *xšēδ*, *axšēδ* ‘ruler’. Atwood, ‘Some Early Inner Asian Terms’: 57, 73–75, proffers *A-she-tig* or *A-shi-teg*. Ms Pelliot Tibétain 1283: *a-sha-sde* = *Ashide* (Venturi, ‘An Old Tibetan’: 21).

117. On the deer and white-coloured sea-goddess motifs in Turkic and Turko-Mongolian tradition, see Ögel, *Türk Mitolojisi*, vol. 1: 569–83, vol. 2: 101–09.

118. 阿呢 *A er* (Ošanin, *Kitajsko-russkij slovar’*, vol. 4: 439 [12656]: *ěr*/*wa*): LH: ʔ*a* <ʔ*aińe* MC: ʔ*âńźje* (Schuessler, *Minimal*: 211 [18-1m], 123 [7-11e]), MC *’anye* (Kroll, *Dictionary*: 1, 101).

119. Most probably from an oral source and then written in Tibetan (hence the various renderings of foreign names) composed sometime between 744 and the end of the eighth century (Venturi, ‘An Old Tibetan’: 1–8: Tibetan text: 15–18, trans.: 19–32, in particular 29–30, ll. 68–84).

120. See bibliography in Erkoç, ‘Türk Mitlerindeki’: 44–46 and Venturi, ‘An Old Tibetan’: 33–35.
121 Venturi, ‘An Old Tibetan’: Tängri Qağan?

122. Cf. Chin. 默啜 Mochuo EMC: *mək tɕhwiat* LMC: *muə ŏk tʂhyat* (Pulleyblank, *Lexicon*:

218, 63); MC *mjuk tśhjwät* (Schuessler, *Minimal*: 113 [5-38de], 241 [22-10c]) = Beg čor? Bögü čor? This is Qap[a]ğan Qağan killed by the Bayırqu (716), following a campaign. Venturi, 'An Old Tibetan': 20–21: 'twelve tribes of the 'Bug chor Turks: the king Zha ma Qaghan (…) [among the tribes are the] A sha sde' (= Ashide), 24: 'the 'Bug chor the great chief of the nine tribes, which are called in Tibetan the nine bones'. Sinor, 'Some Components': 152–53 (citing Liu, *Die chinesischen Nachrichten*, vol. 2: 733, n. 1876), 156, notes the *mochuo* 默啜 *tujue* mentioned by the Tang official Zhang Jiuling (648–740) and equates them with 'Bug chor, which he views as a 'political' term denoting 'a real people'.

123. Erkoç, 'Türk Mitlerindeki': 61–63, viewing this 'report' as a variant of the wolf tale, suggests that the Tibetans in their translation of the Uyğur report rendered 'wolf' as 'dog'.

124. Venturi, 'An Old Tibetan': 'red snouts' Turk. *qïzïl küšü* (Ligeti, 'A propos du "Rapport"': 186).

125. Venturi, 'An Old Tibetan': 'black snouts' Turk. *qara küšü* (Ligeti, 'A propos du "Rapport"': 186).

126. Di Cosmo, 'Ancient Inner Asian': 1094–195.

127. Honeychurch, *Inner Asia*; Khazanov, *Nomads*.

128. Kubarev, *Kul'tura*: 149.

129. DeWeese, *Islamization*: 11, 43–48, 273.

130. Sinor, 'Legendary Origin': 235–36; Sinor, 'Some Components': 147–49; Sinor and Kljaštornyj, 'The Türk Empire': 329–30.

131. Sinor, 'Some Components': 146–47, 152; Sinor and Kljaštornyj, 'The Türk Empire': 328–30.

132. Sinor and Kljaštornyj, 'The Türk Empire': 330. Mair and Cheng, 'The Relationship': 241–43 present a more complicated picture, based on Türk-era burials, indicating a variety of practices. Moreover, the early Uyğur inscriptions employed the same numerical system (Erdal, *Grammar*: 220) and elements akin to it are partially preserved in Sarïğ Uyğur (Šera Yoğur). Tenišev, *Sravnitel'no-istoričeskaja Grammatika[...]Morfologija*: 179–80, viewed this system, which evolved over time, as part of 'Proto-Turkic'.

133. Wen, Muratov and Suyunov, 'The Haplogroups': 154–57.

134. Lee and Kuang, 'A Comparative Analysis': 198, 211–30.

135. D'jakonov, *Puti istorii*: 25; Lee and Kuang, 'A Comparative Analysis': 229–30.

136. Kljaštornyj, *Runičeskie pamjatniki*: 198.

137. Attempts to connect Yeniseic to other language families of Eurasia have been unsuccessful. It appears to be an isolate (Georg, 'Yeniseic Languages': 151–68).

138. Janhunen, *Manchuria*: 238.

139. Genetic studies are also suggestive of this region as 'a point of origin' (Yunusbayev et al., 'The Genetic Legacy': 1–24).

140. Bobrov, Vasjutin and Vasjutin, *Vostočnyj Altaj*: 84–86. This was already an area of admixture during the Bronze Age (Hollard et al., 'Strong Genetic Admixture': 199–207). Lee and Kuang, 'A Comparative Analysis': 229, on the basis of DNA, argue for an *Urheimat* in 'northern and western Mongolia and Tuva' and hypothesise that 'Turkic' was the result of the fusion of Uralic, Mongolic, Yeniseic and Indo-European. The overwhelming majority of scholars of Turkic do not consider it a 'fusion language'.

141. Briefly discussed in Golden, 'Ethnogenesis in the Tribal Zone': 75, 87–94. In detail, see Tenišev, *Sravnitel'no-istoričeskaja Grammatika: Leksika* and Tenišev and Dybo, *Sravnitel'no-istoričeskaja Grammatika.Kartina mira pratjurkskogo étnosa*.

142. Sinor and Kljaštorynj, 'The Türk Empire': 330.

143. Menander, *The History*: 116–19; Sinor, 'The Establishment': 313 notes that metallurgy, in this early stage, was 'the basis of Türk political power'. Whether this was based on their own skills or political domination of peoples possessing metallurgical skills is unclear (Golden, *Introduction*: 126; Stark, 'Luxurious Necessities': 476).
144. Drompp, 'The Yenisei Kyrgyz': 480–88. The Qïrqïz title *are* 阿熱 EMC: ʔ*a ŋiat* LMC: ʔ*a riat* (Pulleyblank, *Lexicon*: 23, 265), recorded in the *Xin Tangshu* and elsewhere and long suspected to be a non-Turkic term, is now read as rendering Turk. **änäl*, a variant of *inäl* (usually a qualifying adjective, 'reliable' trustworthy', User, *Köktürk ve Ötüken*: 175, 276). Other terms remain problematic.

145. Cf. the Qïrqïz runiform Turkic inscriptions from the eighth to ninth century (Aydın et al., *Yenisey–Kırgızistan Yazıtları;* Kormušin, *Tjurkskie enisejskie épitafii. Tektsy;* Kormušin, *Tjurkskie enisejskie épitafii: Grammatika*). Kormušin, *Tjurkskie enisejskie épitafii: Grammatika*: 310–11, suggests that *qïrqïz* was an 'exoethnonym'.

146. Golden, 'The Turkic World': 520.

147. Similar elements are found in the Khazar accounts in Hebrew of their conversion to Judaism, DeWeese, *Islamization*: 273–78, 300–07.

148. Binbaş, 'Og¯uz Khan Narratives'; Kamola, 'History and Legend': 561–74. http://www.iranicaonline.org/articles/oguz-khan-narratives, Jahn, *Die Geschichte der Oğuzen*; Demir and Aydoğdu, *Oğuzname (Kazan Nüshası)*; Demir, *Oğuzname (İngiltere Nüshası*).

149. Demir, *Ulu Han*; DeWeese, *Islamization*: 278–82; Golden, 'Religion among the Qıpčaqs': 196–200.

150. Misread as Küčikeri Beljegi by Demir, *Ulu Han*: 90. The Arab accounts (noted in Golden, 'Religion among the Qıpčaqs': 199–200) term him the *farh* ŏ('animal young') of Küčük Äri, cf. Qïpčaq *bülčäk* 'young of a wolf', Toparlı, Vural, Karaatlı, *Kıpçak Türkęsi Sözlüğü*: 40.

References

Abramson, Marc S. 2008. *Ethnic Identity in Tang China*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.

Alptekin, Cengiz. 2008. *Sha-t'o Türkleri: Siyasi ve Kültürel Tarihi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Atwood, Christopher P. 2012–2013. ‘Some Early Inner Asian Terms Related to the Imperial Family and the Comitatus’, *Central Asiatic Journal*, vol. 56: 49–86.

Aydın, Erhan, 2011. *Uygur Kağanlığı Yazıtları*. Konya: Kömen. 2016. *Eski Türk Yer Adları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Aydın, Erhan, Risbek Alimov and Fikret Yıldırım. 2013. *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*. Ankara: Bilge Su.

Bailey, Harold W. 1985a. *Dictionary of Khotan Saka*. Cambridge: Cambridge University Press. 1985b. *Indo-Scythian Studies, Being Khotanese Texts*, vol. VII. Cambridge: Cambridge University Press.

Bang, Willi and Gabdul R. Rachmati. 1932. ‘Die Legende von Oγuz Qaγan’, *Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften: Philosophisch-historische Klasse*, vol. 25: 683–724.

Barfield, Thomas J. 1989. *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China*. Oxford: Blackwell.

Baxter, William H. and Laurent Sagart. 2011. *Old Chinese Reconstruction*, version of 20 February, 2011, https://www.researchgate.net/publication/265110209_Baxter-Sagart_Old_Chinese_reconstruction_version_of_20_February_2011 (accessed on 24 May 2018).

Bayat, Fuzuli. 2006. *Oğuz Destan Dünyası: Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*. İstanbul: Ötüken.
———. 2016. *Mitten Tarihe Sözden Yazıya Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Ötüken.

Beckwith, Christopher I. 2005. ‘The Chinese Names of the Tibetans, Tabghatch, and Türks’, *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, vol. 14: 5–20.
———. 2006/2007. ‘The Frankish Name of the King of the Turks’, *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, vol. 15: 5–12.
———. 2009. *Empires of the Silk Road*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
———. 2016. ‘The Pronunciation, Origin and Meaning of *A-shih-na* in Early Old Turkic’. In *Central Eurasia in the Middle Ages: Studies in Honour of Peter B. Golden*, edited by István Zimonyi and Osman Karatay. Turcologica Bd. 104. Wiesbaden: Harrrassowitz Verlag: 39–46.

Bemmann, Jan and Michael Schmauder (eds). 2015. *The Complexity of Interaction along the Eurasian Steppe Zone in the First Millennium CE: Empires, Cities, Nomads and Farmers*, Bonn Contributions to Asian Archaeology, 7. Bonn: Universität Bonn Inst. f. Vor- u. Frühgeschichtliche Archäologie.

Berta, Árpád. 2004. *Szavaimat jól halljátok…A türk és ujgur rovásírásos emlékek kritikai kiadása.* Szeged: JatePress.

Bičurin (Iakinf), Nikita Ja. 1950. *Sobranie svedenij o narodax obitavšix v Srednej Azii v drevnie vremena*, 2 vols. Moskva-Leningrad: Izdatel’stvo Akademii Nauk.

Binbaş, İlker Evrim. 2010. ‘Og¯uz Khan Narratives’, *Encyclopaedia Iranica*, http://www.iranicaonline.org/articles/oguz-khan-narratives (accessed on 24 May 2018).

Blagova, F.G. 2000. *Étimologičeskij slovar’ tjurkskix jazykov: Obščetjurkskie i mežtjurkskie leksičeskie osnovy na bukvu ‘K’*. Moskva: Indrik.

Bobrov, V.V., A.S. Vasjutin and Sergej A. Vasjutin. 2003. *Vostočnyj Altaj v époxu velikogo pereselenija narodov (III–VII veka)*. Novosibirsk: Izdatel'stvo Instituta arxeologii i étnografii SO RAN.

Borovkova, Ljudmila A. 1992. *Problema mestopoloženija carstva Gaočan*. Moskva: Nauka.

Chavannes, Edouard. 1941. *Documents sur les Tou-kiue (turcs) Occidenteaux*. Paris: Adrien-Masonneuve.

Clauson, Gerard. 1964. 'Turks and Wolves', *Studia Orientalia*, vol. 38(2): 3–22.
———. 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish.* Oxford: Clarendon Press.

Coblin, W. South. 1994. *A Compendium of Phonetics in Northwest Chinese*, published by the *Journal of Chinese Linguistics*. Monograph Series, 7. Berkeley, CA: The Project on Linguistic Analysis.

Czeglédy, Károly. 1972. 'On the Numerical Composition of the Ancient Turkish Tribal Confederation', *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 25: 275–81.

de la Vaissière, Étienne. 2016. *Histoire des marchands sogdiens*, third revised edition. Paris: Collège de France, Institut des Hautes Études Chinoises.

Demir, Necati. 2016. *Ulu Han: Türklerin En Eski Destanı; Ulu Han Ata Bitiği*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
———. 2016. *Oğuzname (İngiltere Nüshaları): İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. İstanbul: h Yayınları.
Demir, Necati and Aydoğdu, Özkan (eds). 2015. *Oğuzname (Kazan Nüshası):İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. İstanbul: Kesit.

DeWeese, Devin. 1994. *Islamization and Native Religion in the Golden Horde*. University Park, PA: Penn State Press.

Di Cosmo, Nicola. 1994. 'Inner Asian Nomads: Their Economic Basis and Its Significance in Chinese History', *The Journal of Asian Studies*, vol. 53(4): 1092–26.
———. 2002. *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History.* Cambridge: Cambridge University Press.
———. 2013. 'Aristocratic Elites in the Xiongnu Empire as Seen from Historical and Archaeological Evidence'. In *Nomad Aristocrats in a World of Empires*, edited by Jürgen Paul. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag: 23–53.

Dickens, Mark. 2008. *Turkāyē: Turkic Peoples in Syriac Literature Prior to the Seljüks*. Unpublished PhD Thesis: Faculty of Asian and Middle Eastern Studies, University of Cambridge, UK.

Divitçioğlu, Sencer. 2005. *Orta Asya Türk İmparatorluğu VI–VIII Yüzyıllar*, third revised edition. Ankara: İmge.

D'jakonov, Igor' M. 2007. *Puti istorii: Ot drevnejšego čeloveka do našix dnej*. Moskva: KomKniga.

Dobrovits, Mihály. 2004. 'The Thirty Tribes of the Turks', *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 57(3): 257–62.
———. 2008. 'Silziboulos', *Archivum Ottomanicum*, vol. 25: 67–78.

Drompp, Michael. 2002. ‘The Yenisei Kyrgyz from Early Times to the Mongol Conquest’. In *The Turks*, edited by Yusuf Halaçoğlu, Hasan Celâl Güzel, C. Cem Oğuz, Osman Karatay, vol. 1. Ankara: Yeni Türkiye: 480–88.
———. 2011. ‘The Lone Wolf in Inner Asia’, *Journal of the American Oriental Society*, vol. 131(4): 515–26.

Dybo, Anna V. 2007. *Lingvističeskie kontakty rannix tjurkov: Leksičeskij fond*. Moskva: Vostočnaja literature.

E Lun-li [Ye Lungli]. 1979. *Istorija gosudarstva kidanej (Cidan go čži)*. Translated by Vsevolod S. Taskin. Moskva: Nauka.

Eberhard, Wolfram. 1942. *Kultur und Siedlung der Randvölker Chinas.* Leiden: Brill.

Édel’man, Džoj I. 2011. *Étimologičeskij slovar’ iranskix jazykov*, vol. 4. Moskva: Vostočnaja literatura.

Ercilasun, Ahmet Bican. 2016. *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh.
Erdal, Marcel. 2004. *A Grammar of Old Turkic*. Leiden and Boston, MA: Brill.

Erkoç, Hayrettin İhsan. 2016. ‘Batı Göktürk Kağanlığı’nın Kuruluşu’, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, vol. 33(1): 43–72.
———. 2017. ‘Türk Mitlerindeki Motifler (VI.–VIII. Yüzyıllar)’, *Journal of Old Turkic Studies*, vol. 1(1): 36–75.

Gardīzī. 1984. *Ta’rīh-i Gardīzī*, edited by ‘Abd al-H+ayy Ḥabībī. Tehran: Dunyâ-i Kitâb, 1363.

Georg, Stefan. 2008. ‘Yeniseic Languages and the Siberian Linguistic Area’. In *Evidence and Counter-Evidence: Essays in Honor of Frederik Kortlandt*, edited by Alexander Lubotsky, Jos Schaeken and Jeroen Wiedenhof, vol. 2. General Linguistics, Studies in Slavic and General Linguistics, 33. Amsterdam and New York, NY: Rodopi: 151–68.

Gharib, Badr al-Zamān. 2004. *Sogdian Dictionary (Sogdian–Persian–English)*. Tehran: Farhangan Publications.

Golb, Norman and Omeljan Pritsak. 1982. *Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Golden, Peter B. 1992. *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*.Turcologica, 9. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
———. 1997. ‘Wolves, Dogs and Qıpčaq Religion’, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 50(1–3): 87–97.
———. 1998. ‘Religion among the Qıpčaqs’, *Central Asiatic Journal*, vol. 42(2): 180–237.
———. (ed.). 2000. *The King’s Dictionary: The Rasûlid Hexaglot; Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol.* Translated by Tibor Halasi-Kun, Peter B. Golden, Louis Ligeti and Edmond Schütz. Leiden, Boston, MA and Köln: Brill.
———. 2001. *Ethnicity and State Formation in Pre-Činggisid Turkic Eurasia*, The Central Eurasian Studies Lectures, I. Bloomington, IN: Department of Central Eurasian Studies, Indiana University.

Golden, Peter B. 2007. ‘A Qaračay Nart Tale of Lupine Origins: An Echo of the Ašina Tradition?’ In *Omeljan Pritsak Armağanı: A Tribute to Omeljan Pritsak*, edited by Mehmet Alpergu, and Yücel Öztürk. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Basımevi: 149–67.
———. 2008–2009. ‘Ethnogenesis in the Tribal Zone: The Shaping of the Turks’, *Archivum*

Eurasiae Medii Aevi, vol. 16: 73–112.
———. 2012. ‘Oq and Oğur~Oğuz’, *Turkic Languages*, vol. 16(2): 155–99.
———. 2013. ‘Some Notes on the Avars and Rouran’. In *The Steppe Lands and the World Beyond Them: Studies in Honor of Victor Spinei on his 70th Birthday*, edited by Florin Curta and Bogdan-Petru Maleon. Iaşi: Editura Universităţii ‘Alexandru Ioan Cuza’: 43–66.
———. 2015. ‘The Turkic World in Mahǝmūd al-Kāshgharī’. In *The Complexity*, edited by Jan Bemmann and Michael Schmauder. Bonn: Universität Bonn Inst. f. Vor- u. Frühgeschichtliche Archäologie: 503–55.
———. 2016. ‘The Great King of the Türks’, *Turkic Languages*, vol. 20: 26–59.

Goldina, Rimma D. and Elizaveta M. Chernykh. 2005. ‘Forest and Steppe: A Dialogue of Cultures’, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 58(1): 41–58.

Gömeç, Saadettin. 1999. *Kök Türk Tarihi*. Ankara: Akçağ.

Gumilëv, Lev N. 1967. *Drevnie tjurki*. Moskva: Nauka.

Güner, Galip. 2017. *Resûlî Sözlüğü’nün Türkçe Söz Varlığı*. İstanbul: Kesit.

Harmatta, János. 1999. ‘A türkök eredetmondája’, *Magyar Nyelv*, vol. 95(4): 385–96.

Harva, Uno. 1938. *Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker*, Folklore Fellows Communications No. 125. Porvoo-Helsinki: Suoalainen Tiedeakatemia.

Hayashi, Toshio. 2015. ‘Illig Qaɣan or Illik Qaɣan: A Small Inscription on a Roof Tile’. In *Interpreting the Turkic Runiform Sources and the Position of the Altaic Corpus*, edited by Irina Nevskaya and Marcel Erdal. Berlin: Klaus Schwarz: 46–54.

Hill, John E. 2015. *Through the Jade Gate—China to Rome: A Study of the Silk Routes 1st to 2nd Centuries CE*, 2 vols. Self-published.

Hollard, Clémence et al. 2004. ‘Strong Genetic Admixture in the Altai at the Middle Bronze Age Revealed by Uniparental and Ancestry Informative Markers’, *Forensic Science International: Genetics*, vol. 12: 199–207.

Honeychurch, William. 2015. *Inner Asia and the Spatial Politics of Empire*. New York, NY, Heidelberg, Dordrecht and London: Springer.

Hulsewé, Anthony F.P. 1979. *China in Central Asia: The Early Stage; 125 BC–AD 23*. Leiden: Brill.

Ibn al-Faqīh. 1996. *Kitāb al-Buldān.* Beirut: ‘Ālam al-Kutub.

Ibn Fadǝlān, Ahǝmad. 2014. *Two Arabic Travel Books: Abū Zayd al-Sīrāfī, Accounts of China and India,* edited and translated by Tim Mackintocsh-Smith, *Ibn Fadǝlān, Mission to the Volga*, edited and translated by James E. Montgomery. New York, NY and London: New York University Press.

İnan, Abdülkadir. 1968. *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Jahn, Karl (ed. and trans.). 1969. *Die Geschichte der Oġuzen des Rašīd ad-Dīn*. Forschungen zur islamischen Philologie und Kulturgeschichte, IV. Graz, Vienna and Cologne: Hermann Böhlaus Nachf. Kommissionsverlag der Österreichischen Akademie der

Wissenschaften in Wien.

Janhunen, Juha. 1996. *Manchuria: An Ethnic History*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 222. Helsinki: The Finno-Ugrian Society.

Janhunen, Juha. 2012. 'Etymological and Historical Aspects of the Yenisei', *Studia Etymologica Cracoviensia*, vol. 17: 67–87.

Jila, Namu. 2006. 'Myths and Traditional Beliefs about the Wolf and Crow in Central Asia: Examples from the Turkic Wu-sun and the Mongols', *Asia Folklore Studies*, vol. 65(2): 161–77.

Kafesoğlu, İbrahm. 2014. *Umumî Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar*. İstanbul: Ötüken.

Kamalov, Ablet K. 2001. *Drevnie ujgury VIII–IX vv.* Almaty: Naš Mir.

Kamola, Stefan. 2015. 'History and Legend in the Jāmi' al-Tawārīkh: Abraham, Alexander and Oghuz Khan', *Journal of the Royal Asiatic Society*, vol. 25(4): 555–77.
Kapusuzoğlu, Gökçen. 2017. *Taiping Derlemesinde Türkler*. Ankara: Gece Kitaplığı.

Kasai, Yukio. 2014. 'The Chinese Phonetic Transcriptions of Old Turkish Words in the Chinese Sources from 6th–9th Century: Focused on the Original Word Transcribed as *Tujue*突厥', *Studies on the Inner Asian Languages*, vol. 29: 57–135.

Kershaw, Kris. 2000. *The One-Eyed God: Odin and the (Indo-)Germanic Männerbünde*, Journal of Indo-European Studies, Monograph Series No. 36. Washington, DC: Journal of Indo-European Studies.

Khazanov, Anatoly M. 1984. *Nomads and the Outside World.* Translated by Julia Crookenden.Cambridge: Cambridge University Press.

Kim, Hyun Jin. 2016. *The Huns*. London and New York, NY: Routledge.

Kırilen, Gürhan. 2014a. 'Türeyiş Destanı'nda Geçen 'Komşu Ülke (lin Guo)' Sorunu Üzerine', *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, vol. 33(56): 73–88.
———. 2014b. *Eski Çin'in Ötekisi Türkler*. Ankara: Gece Kitaplığı.

Kljaštornyj, Sergej G. 1964. *Drevnetjurkskie runičeskie pamjatniki kak istočnik po istorii Srednej Azii*. Moskva: Nauka.
———. 1985. 'The Tes Inscription of the Uighur Bögü Qaghan', *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 39(1): 137–56.
———. 1992. 'Xunny i tjurki'. In *Vostočnj Turkestan v drevnosti i rannem srednevekov'e: Étnos, jazyki, religii*, edited by Boris A. Litvinskij. Moskva: Nauka: 116–56, reprinted in Kljaštornyj, *Istorija Central*: 414–59.
———. 1994. 'The Royal Clan of the Türks and the Problem of Early Turkic-Iranian Contacts', *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 47: 445–48.
———. 1998. 'Al-Birūnī's Version of an Old Turkic Genealogical Legend: On the Semantics of Turkic "baraq"', *Turkic Languages*, vol. 2(2): 247–52.
———. 2003. *Istorija Central'noj Azii i pamjtaniki runiceskogo pis'ma: Otečestvennye issledovanija*. Sankt-Peterburg: Filologičeskij fakul'tet Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta.
———. 2010. *Runičeskie pamjatniki ujgurskogo kaganata i istorija Evrazijskix stepej*. Sankt-Peterburg: Peterburgskoe vostokovedenie.

Kljaštornyj, Sergei G. and Vladimir A. Livšic. 1972. ‘The Sogdian Inscription of Bugut Revised’, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarica*, vol. 26(1): 69–102.

Kormušin, Igor’ V. 1997.*Tjurkskie enisejskie épitafii: Tektsy i issledovanija*. Moskva: Nauka.
———. 2008. *Tjurkskie enisejskie épitafii: Grammatika, Tekstologija*. Moskva: Nauka.

Kradin, Nikolaj N. 2007. *Kočevniki Evrazii*. Almaty: Dajk-Press.

Kradin, Nikolaj N. 2011. ‘Stateless Empire: The Structure of the Xiongnu Nomadic Super-complex Chiefdom’. In *Xiongnu Archaeology*, edited by Ursula Brosseder and Bryan K. Miller. Bonn Contributions to Asian Archaeology, 5. Bonn: Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie, Friedrich-Wilhelms-Universität: 77–96.

Kroll, Paul W. 2015. *A Student’s Dictionary of Classical and Medieval Chinese*. Leiden and Boston, MA: Brill.

Kubarev, G.V. 2005. *Kul’tura drevnix tjurok Altaja (po materialam pogrebal’nyx pamjatnikov*. Novosibirsk: Izdatel’stvo Instituta arxeologii i étnografii Sibirskgogo otdelenija Rossijskij Akademii Nauk.

Lee, Joo-Yup. 2016. ‘The Historical Meaning of the Term *Türk* and the Nature of the Turkic Identity of the Chingisid and Timurid Elites’, *Central Asiatic Journal*, vol. 159(1–2): 101–32.

Lee, Joo-Yup and Shuntu Kuang. 2017. ‘A Comparative Analysis of Chinese Historical Sources and Y-DNA Studies with Regard to the Early and Medieval Turkic Peoples’, *Inner Asia*, vol. 19(2): 197–289.

Lessing, Ferdinand (ed.). 1995. *Mongolian–English Dictionary*. Bloomington, IN: The Mongolia Society.

Ligeti, Louis. 1971. ‘A propos du “Rapport sur les rois demeurant dans le nord”’. In *Études tibétaines dédiées à la mémoire de Marcelle Lalou*. Paris: Adrien Maisonneuve: 166–89.

Lincoln, Bruce. 1991. *Death, War, and Sacrifice*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Liu, Mau-tsai. 1958. *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T’u-küe)*, 2 vols. Wiesbaden: Harrassowitz.

Lurje, Pavel B. 2010. *Personal Names in Sogdian Texts, Iranisches Personnamenbuch*, *vol. 2: Mitteliranische Personennamen*, Faszikel 8. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

Mackerras, Colin (ed. and trans.). 1972. *The Uighur Empire According to the T’ang Dynastic Histories: A Study in Sino-Uighur Relations 744–840*. Canberra: Australian National University Press.

Mair, Victor and Fangyi Cheng. 2016. ‘The Relationship of the Early Turks with the Wusun’. In *Central Eurasia in the Middle Ages: Studies in Honor of Peter B. Golden*, edited by István Zimonyi and Osman Karatay, Turcologica 104. Wiesbaden: Harrassowitz: 235–44.

Martinez, Arsenio P. 1982. ‘Gardîzî’s Two Chapters on the Turks’, *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, vol. 2: 109–217.

Menander. 1985. *The History of Menander the Guardsman*, edited and translated by Roger C. Blockley. Liverpool: Francis Cairns.

Moriyasu, Takao and Ayudai Ochir. 1999. *Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998*. Osaka: The Society of Central Eurasian Studies.

Nadeljaev, Vladimir M. et al. 1969. *Drevnetjurkskij slovar'*. Leningrad: Nauka.

Ögel, Bahaeddin. 1957. 'Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar', *Belleten*, vol. 21(sayı 81): 81–137.
———. 1971, 1995. *Türk Mitolojisi*, 2 vols. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ölmez, Mehmet. 2012. *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları. Metin-Çeviri-Sözlük*. Ankara: BilgeSu.

Ošanin, Il'ya M. (ed.). 1983–1984. *Bol'šoj kitajsko-russkij slovar'*, 4 vols. Moskva: Nauka.

Ōsawa, Takashi. 2009. 'The Cultural Relationship Between Old Turkic Kingship and Deer Image'. In *Current Archaeological Research in Mongolia: Papers from the First International conference on 'Archaeological Research' in Mongolia held in Ulaanbaatar, August 19th–23rd 2007*, edited by Jan Bemmann, Hermann Parzinger, Ernst Pohl and Damdinsüren Tseveendorzh, Bonn Contributions to Asian Archaeology, 4. Bonn: Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie. Rheinisch Friedrich-Wilhelms Universität: 401–16.
———. 2010. 'Revisiting Khöl-Asgat Inscription in Mongolia from the Second Turkic Qaghanate', *Studies in the Inner Asian Languages*, vol. 25: 1–73.
———. 2011. 'Revisiting the Ongi Inscription of Mongolia from the Second Turkic Qaγanate on the Basis of rubbings by G. Ramstedt', *Journal de la Société Finno- Ougrienne*, vol. 93: 147–203.

Pan, Yihong. 1997. *Son of Heaven and Heavenly Qaghan: Sui-Tang China and Its Neighbors*,
Studies on East Asia, vol. 30. Bellingham, Washington, DC: Center of East Asian Studies, Western Washington University.

Pelliot, Paul. 1929. 'Neuf notes sur des questions d'Asie Centrale', *T'oung-Pao*, vol. 26: 202–65.

Pohl, Walter. 1988. *Die Awaren: Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* München: C.H. Beck, reprinted: 2002.

Pulleyblank, Edwin G. 1965. 'The Chinese Name for the Turks', *Journal of the American Oriental Society*, vol. 85(2): 121–25.
———. 1970. 'The Wu-sun and Sakas and the Yüeh-Chih Migration', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. 33(1): 154–60.
———. 1983. 'The Chinese and Their Neighbours in Prehistoric and Early Historic Times'. In *The Origins of Chinese Civilization*, edited by David N. Keightley. Berkeley, CA and Los Angeles, CA: University of California Press: 411–66.
———. 1990. '"The High Carts": A Turkish Speaking People Before the Türks', *Asia Major*, vol. 3(1): 21–26.
———. 1991. *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*. Vancouver: University of British Columbia Press.

Rastorgueva, Vera S. and Édel'man, Džoj. 2003. *Étimologičeskij slovar' iranskix jazykov*, vol. 2. Moskva: Vostočnaja Literatura.

Redhouse, Sir James W. 1974. *A Turkish and English Lexicon*. Constantinople: A.H. Boyajian,
1890, reprint: Beirut: Librairie du Liban.

Rezakhani, Khodadad. 2017. *Reorienting the Sasanians*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Róna-Tas, András. 1991. *An Introduction to Turkology*. Studia uralo-alatica, 33. Szeged: Szeged University.
———. 1999. *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages.*Translated by N. Bodoczky. Budapest: Central European University Press.

Róna-Tas, András and Árpád Berta. 2011. *West Old Turkic: Turkic Loanwords in Hungarian*, 2 vols. Turcologica, 84. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Roux, Jean-Paul. 1984. *La religion des Turcs et des Mongols*. Paris: Payot.
———. 1988. *Le sang*. Paris: Fayard.

Rybatzki, Volker. 2000. 'Titles of Türk and Uygur Rulers in the Old Turkic Inscriptions', *Central Asiatic Journal*, vol. 42(2): 205–92.

Saraev, A.S. 2016. 'Diskussija o proisxoždenii rannix tjurkojazyčnyx narodov i vklad v neë S.G. Kljaštornogo'. In *Tjurko-mongol'skij mir v prošlom i nastojaščem: Materialy naučnoj konferencii pamjati Sergeja Grigor'eviča Kljaštornogo (1928–2014)*, edited by Čuluun Sampildondov. Sankt-Peterburg and Ulan Bator: Institut vostočnyx rukopisej, Rossijskoi akademii nauk, Institut istorii i arxeologii Mongol'skoj akademii nauk: 95–111.

Scharlipp, Wolfgang Ekkehard. 1992. *Die Frühen Türken in Zentral Asien: Eine Einführung in ihre Geschichte und Kultur.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Schuessler, Axel. 2007. *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
———. 2009. *Minimal Old Chinese and Later Han Chinese: A Companion to Grammata Serica Recensa*. Honolulu: University of Hawai'i Press.

Senga, Toru. 1992. '"Northern" Neighbors of the Khazars Around 750 A.D.', *Ural-Altaische Jahrbücher–Ural-Altaic Yearbook*, vol. 64: 59–72.
———. 1996. 'A T'ung-tien híradásai a közép-eurázsiai népekről'. In *A honfoglaláskor írott forrásai*, edited by László Kovács and László Veszprémy. Budapest: Balassi kladó: 35–48.

Sevortjan, Ervand V. 1974. *Étimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov: Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na glasnye*. Moskva: Nauka.
———. 1978. *Étimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov: Obščetjurkskie i mežtjurkskie osnovy na bukvu 'B'*. Moskva: Nauka.

Shimunek, Andrew. 2017. *Languages of Ancient Southern Mongolia and North China*, Tunguso-Mongolica, 40. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Shirota, Sun. 2005. 'The Chinese Chroniclers of the Khazars: Notes on Khazaria in Tang Period Texts', *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, vol. 14: 231–61.

Sima Qian: Ssu-ma Ch'ien, 2011. *The Grand Scribe's Records*, vol. 9, *The Memoirs of Han China, Part II*, edited by William H. Nienhauser, translated by J. Michael Farmer et al.

Bloomington, IN: Indiana University Press.

Sims-Williams, Nicholas,Étienne de la Vaissière, and Clifford E.Bosworth. 2012. ‘Jabg¯uya’, *Encyclopaedia Iranica*, vol. 14, Fasc. 3: 314–17, http://www.iranicaonline.org/articles/jabguya (accessed on 24 May 2018).

Sinor, Denis. 1982. ‘The Legendary Origin of the Türks’. In *Folklorica: Festschrift for Felix J. Oinas*, edited by Egle Victoria Žygas and Peter Voorheis, Indiana University Uralic and Altaic Series, vol. 141. Bloomington, IN: Research Institute for Inner Asian Studies: 223–57.
———. 1985. ‘Some Components of the Civilization of the Türks (6th to 8th Century A.D.’. In *Altaistic Studies: Papers Presented at the 25th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference at Uppsala, 7–11 June 1982*, edited by Gunnar Jarring and Staffan Rosén. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser, 12. Stockholm: Almqvist & Wiksell International: 145–59.
———. 1990. ‘The Establishment and Dissolution of the Türk Empire’. In *The Cambridge History of Early Inner Asia*, edited by Denis Sinor. Cambridge: Cambridge University Press: 285–316.

Sinor, Denis and Sergei G. Kljaštornyj. 1996. ‘The Türk Empire’. In *History of Civilizations of Central Asia*, *vol. 3: The Crossroads of Civilizations: A.D. 250 to 750*, edited by Boris A. Litvinsky, Zhang Guang-da and R. Shabani Samghabadi. Paris: UNESCO: 327–47.

Speidel, Michal. 2002. ‘Berserks: A History of Indo-European “Mad Warriors”’, *Journal of World History*, vol. 13(2): 253–90.

Stark, Sören. 2006–2007. ‘On Oq Bodun, the Western Türk Qağanate and the Ashina Clan’, *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, vol. 15: 159–72.
———. 2008. *Die Alttürkenzeit in Mittel-und Zentralasien*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
———. 2015. ‘Luxurious Necessities: Some Observations on Foreign Commodities and Nomadic Polities in Central Asia in the Sixth to Ninth Centuries’. In *The Complexity*, edited by Jan Bemmann and Michael Schmauder. Bonn: Universität Bonn Inst. f. Vor- u. Frühgeschichtliche Archäologie: 463–502.

Taşağıl, Ahmet. 1995, 1999, 2004. *Gök-Türkler*, 3 vols. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
———. 2004. *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (M.Ö. III–M.S. X. Asır)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Tatár, Magdolna M. 1996. ‘Mythology as an Areal Problem in the Altai-Sayan Area: The Sacred Holes and Caves’. In *Shamanism and Northern Ecology*, edited by Juha Pentikäinen. Berlin and New York, NY: Mouton de Gruyter: 268–77.

Tenišev, Édxjam [Edhäm] R. (ed.). 1988. *Sravnitel’no-istoričeskaja grammatika tjurkskix jazykov: Morfologija*. Moskva: Nauka.
———. (ed.). 2001. *Sravnitel’no-istoričeskaja grammatika tjurkskix jazykov: Leksika*, second, revised edition. Moskva: Nauka.

Tenišev, Édxjam [Edhäm] R. and Dybo, Anna V. (eds.). 2006. *Sravnitel’no-istoričeskaja grammatika tjurkskix jazykov: Pratjurkskij jazyk-osnova; Kartina mira pratjurkskogo étnosa po dannym jazyka*. Moskva: Nauka.

Toparlı, Recep, Hanifi Vural and Recep Karaatlı. 2003. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Tremblay, Xavier. 2001. *Pour une histoire de la Sérinde*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

User, Hatice Şirin. 2010. *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları: Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen

Vásáry, István. 1972. 'Käm, an early Samoyed Name of the Yenisei'. In *Studia Turcica*, edited by Louis Ligeti. Budapest: Akadémiai Kiadó: 469–82.
———. 2007. *Eski İç Asya Tarihi*, çev. İ. Doğan. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Vasjutin, Sergej A. 2016. 'Ujgurskoe 'carstvo' VII v.: problemy interpretacii političeskogo statusa'. In *Tjurkologičeskij sbornik 2013–2014*, edited by Tatijana D. Skrynnikova, Tursun. I. Sultanov and Vadim V. Trepavlov. Moskva: Nauka-Vostočnaja literatura: 41–65.

Venturi, Frederika. 2008. 'An Old Tibetan Document on the Uighurs: A New Translation and Interpretation', *Journal of Asian History*, vol. 42(1): 1–35.

Wen, Shao-Qing, Bulat A. Muratovm and R.R. Suyunov. 2016. 'The Haplogroups of the Representatives from Ancient Turkic Clans—Ashina and Ashide', *BEHPS*, vol. 3(2) [1, 2]: 154–57.

West, Martin L. 2007. *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford: Oxford University Press.

White, David G. 1991. *Myths of the Dog–Man*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Wilkinson, Endymion. 2015. *Chinese History: A New Manual*, fourth edition. Harvard University Asia Center, Harvard–Yenching Institute. Cambridge, MA and London: Harvard University Press.

Xudjakov, Ju. S. 2007. *Zolotaja volč'ja golova na boevyx znamenax: Oružie i vojny drevnix tjurok v stepjax Evrazii*. Sankt-Peterburg: Peterburgskoe Vostokovedenie.

Yıldırım, Kürşat. 2010. *Türk Tarihi İçin Eski Çince-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Otopsi.
———. 2016. *Doğu Türkistan'ın Tarihî Coğrafyası*. İstanbul: Ötüken.

Yoshida, Yutaka. 2011. 'Some New Readings in the Sogdian Version of Karabalgasun Inscription'. In *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290 Yılı (720–2010)*, edited by Mehmet Ölmez, Erhan Aydın, Peter Zieme and Mustafa S. Kaçalin.. İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşleri Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü: 77–86.

Yu, Taishan. 1998. *A Study of Saka History*. Sino-Platonic Papers, 80. Philadelphia, PA: Department of Asian and Middle Eastern Studies, University of Pennsylvania.

Yunusbayev, Bayezit et al. 2015. 'The Genetic Legacy of the Expansion of Turkic-Speaking Nomads across Eurasia', *PlosGenet*, vol. 11(4): 1–24.

Zuev, Ju. A. 1960. *K étničeskoj istorii usunej*. Trudy Instituta Istorii, Arxeologoii i Étnografii, Akademija Nauk Kazaxskoj SSR, t. VIII. Alma-Ata: Izdatel'stvo Akademii Nauk Kazaxskoj SSR.
———. 2002. *Rannie tjurki: očerki istorii i ideologii*. Almaty: Dajk-Press.

---

1. The Ethnogonic Tales of the Türks. Peter Golden. 2018.

https://www.docdroid.net/EMXSEWh/the-ethnogonic-tales-of-the-turks-pdf

https://scispace.com/pdf/the-ethnogonic-tales-of-the-turks-4x3pq1qquk.pdf

https://www.researchgate.net/publication/326609440_The_Ethnogonic_Tales_of_the_Turks